

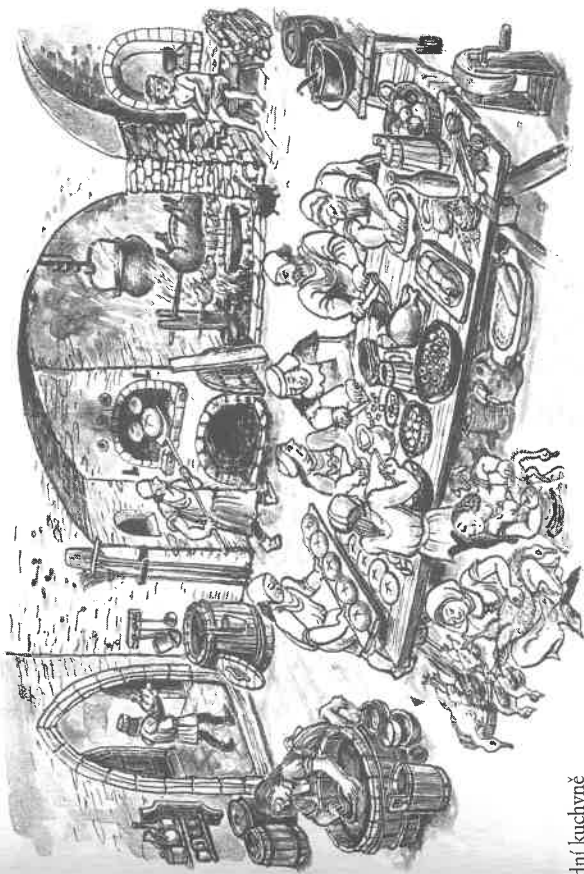
Kuchyně

Až do renesance lidé vařili na otevřeném ohni, protože *kamna*, jak je známe dnes, neexistovala. Na ohni se nejen vařilo, ale i peklo, což byly dvě základní úpravy pokrmů.

K pečení **chleba** lidé stavěli *pece*. Jednoduché píčky máme u nás doložené již z keltských oppid. Podobně užívali i první Slované a na venkově se dochovály až do novověku. Praráhlá pec se stavěla z kamenů, měla klenutý strop a rovné dno. V peci se zapálilo dřevo a topilo se v ní tak dlouho, až byly kameny rozžhavené na nejvyšší možnou míru. Pak se popel vyhrabal velkým dřevěným hrablem a do horké pece se naskládaly bochníky připraveného těsta. Otvor pece se zavřel a po několika hodinách byl chléb upečený. Podobně pece si lidé na venkově stavěli často za vsí, aby zabránili možnému požáru. Obecní pec byla poměrně velká a sloužila všem. V dohodnutý den ji lidé roztopili a všechny hospodyně si v ní společně upekly chléb (obvykle se peklo jednou týdně).

Menší pece se zřizovaly i v domech. Těleso pece bylo obrácené do místnosti, kde lidé bydleli, protože ji současně ohřívalo. Otvor k přikládání do pece a vaření byl za zdi, v stíni, aby se popel a kouř nedostaly do světnice. Ve stropě nad otvorem pece byl *dýmník* – otvor pro odtah kouře. Taková kuchyně byla ve středověku běžná i v sídlech šlechty. Říkalo se jí *černá kuchyně*, neboť měla stěny zčernalé od sazí.

Během dne vařily hospodyně na malém ohni, který zapalovaly na kamenné podestě před ústím pece. Pro vaření užívaly kovové trojnožky, na které stavěly nad oheň hliněné *hrnce*. Jiným způsobem bylo vaření v kovovém kotlíku zavěšeném nad plameny na háku u stropu řetězem. Oblíbené byly rovněž *kuthany* – rendlíky s nožkami, aby se daly postavit na otevřené ohniště. Hrnce a kuthany mívaly po straně tulejku, do níž se zasunovala tyč, pomocí které se s nimi na ohni manipulovalo. Většina nádob mívala pokličky, aby do nich při vaření nepadaly nečistoty.

Hradní kuchyně

Kupec

Po rozpadu římské říše sjednotilo Evropu křesťanství a obchod, tvrdí většina historiků. Obchod byl ve středověku nezbytný, protože bez něj nebylo možné zemědělství. Nešlo přitom jen o prodej luxusního orientálního zboží pro nejbohatší, ale především o běžné věci – sůl, dobytek, železo pro kovářské dílny, látky apod. I když v minimální míře, prodávat musel každý, aby si nakoupil zboží, které doma nesehnal. Proto byli kupci váženými a hájenými osobami. I v době, kdy zvítězilo křesťanství, byli tolerováni kupci jiné víry (židovští i arabští). V cestopise obchodníka Ibrahima ibn Jakúba je první písemná zmínka o Praze z konce 10. století (i když se pravděpodobně netýká města, ale hradu). Na trhu se prodávali otroci, cín, kožšiny, obilí a také zbraně.

Kvůli obchodu se ve středověku budovaly mosty a *zemské stezky*, po kterých mohly jezdit těžké kupecké vozy. Tuto povinnost měli majitelé většiny panství a úprava cest byla jednou z hlavních zemských robot, které vykonávali poddaní. V povodí velkých řek (Rýn, Rhóna aj.) se hloubily kanály, po kterých mohly plout od moře do vnitrozemí kupecké lodě. Němečtí obchodníci utvořili sdružení (*gilda*), které prosazovalo jejich zájmy. V celé Evropě budovali *dvorce*, kde skladovali zboží (např. pražský *Ungelt*).

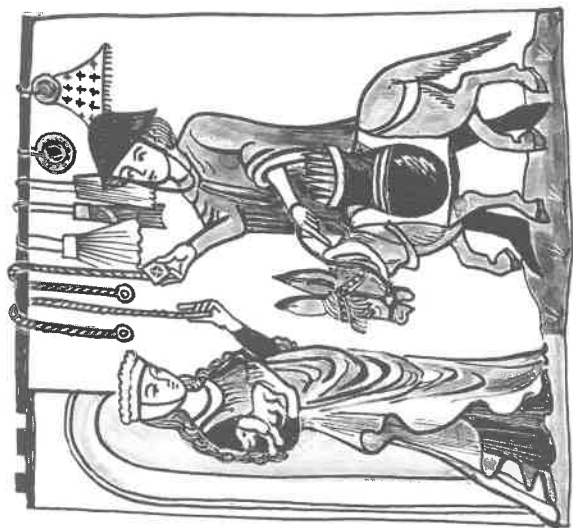
Panovníci záhy přišli na to, že mohou z obchodu bohatnout. Proto zavedli *mýta* a cla – poplatky, které museli kupci platit při průjezdu určitým územím. Z počátku se vybíralo jednotné clo jen za průjezd vozu, ale záhy se začaly platit různé vysoká cla podle druhu zboží. Z českých zemí máme již ze 14. století dochován soupis cel a víme, co kupci tehdy vozili – nejen *železo, sklo, dřevo*, ale také *sekery, hrábě, šindele* a mnoho dalšího zboží.

Obchodníci měli obvykle vyšší příjmy než řemeslníci, a proto patřili k nejbohatším měšťanům, označovaným jako *patriciát*.

148

Vývěsní štíty

Kupec na cestě

Lazebnice

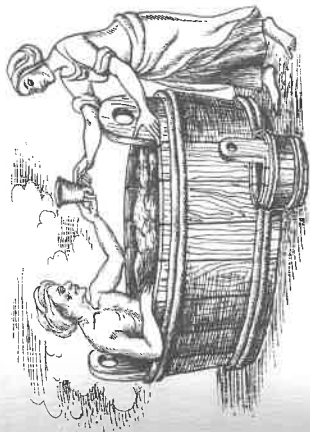
Slované si stavěli jednoduché parní lázně, v nichž stála kamenná pec, která se polévala vodou. Podobné se ve středověku objevují nejen na hradech a ve městech, ale i v některých vsích. Mezi lidem byly velice oblíbené, ale církve od nejstarších časů proti lázním brojila, protože je považovala za hříšné (společně je užívali muži s ženami). Tato kritika ovšem nebránila tomu, že se lázně budovaly i v kláštřích.

O lázních ve městech se zmiňují nejstarší písemné prameny (v západní Evropě v 10. a 11. století, v českých zemích od 13. století). O zákazníkovi se v lázních staraly lazebnice a kromě koupeli, masáže a úpravy vlasů a vousů nabízely i erotické služby (v některých německých městech dostávali majitelé lázní současně privilegium k provozování *nevěstince*). Lazebnice chodily oblečené obvykle jen do slabě plátěné košilky, pod níž bývaly nahé. Proto se označení počesné ženy jako lazebnice považovalo za urážku. Ani nejstarší česká lazebnice Zurana, která podle legendy zachránila krále Václava IV., nebyla dívkou počestnou.

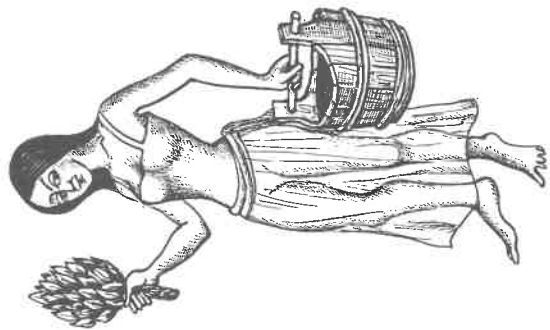
Lázně bylo několik druhů. Běžné bývaly parní, a nezbytnou pomůckou lazebnice bylo proto dřevěné vědro s vodou (polévaly zákaznicku). Kromě toho bývaly v lázních velké dřevěné vany, v nichž se hosté koupali (někdy společně s lazebnicemi). Při koupeli ve vaně hosté mohli hodovat, pít víno, hráli jim hudebníci. Vany se jen výjimečně zakrývaly látkovým *závěsem*, neboť lidé se za svou nahotu nestyděli.

Středověké lázně nesloužily jen k očistě těla. Záhy se objevují lázně, kde se léčili nemocní. Známé lázně byly odpradána v západních Čechách. Roku 1193 se píše o říčce Teplé, že obsahuje teplé minerální prameny. Chebské kyselky se prodávaly již roku 1416, čerpaly se do puren a roznášely zájemcům. Tepelské kyselky (z území dnešních Mariánských Lázní) se plnily v 16. století do lahvic a v sudech se dovážely do klášterů v Kladrubech a Plasech, kde se v nich lidé koupali. Naproti tomu karlovarští měšťané se báli vodu prodávat, aby se nesnížil počet lázeňských hostů (už v 16. a 17. století se zde léčili bohatí šlechtici).

152

Vánová koupel dle dřevorezu z počátku 16. století

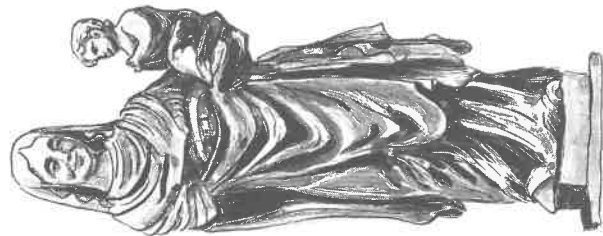

Lazebnice dle iluminace z konce 14. století

Madona

Jedním z nejoblíbenějších motivů středověkého výtvarného umění bylo zobrazení stojící nebo sedící Panny Marie s malým Ježíšem v náručí. Obliba madon souvisela s rozšířením kultu Panny Marie, který byl ve středověku tak silný, že nesrovnatelně převyšoval uctívání ostatních světců. S tím souvisí i fakt, že většina chrámů postavených ve 14. století byla zasvěcená Panně Mariě (francouzsky Notre Dame). Ve starších chrámech se současně zřizovaly v bočních kaplích vedlejší oltáře zasvěcené Panně Marii. V každém stálo *socha* Panny Marie. I když se zobrazovala i jako *přeta* – s ukřižovaným Kristem v náručí, vyobrazení jako madony převyšovalo ostatní. Obliba madon souvisela s tím, že symbolizovaly mateřství. Středověcí rytíři skládali milostné *písně*, v nichž vyznávali Panně Marii lásku.

Nejstarší sochařská díla zobrazující madonu vznikala v českých zemích ve druhé polovině 13. století v raně gotickém stylu (Madona mezi vinnými listy na portálu hradu Šternberk, Madona strakonická). Z první poloviny 14. století vynikají řezby z dřeviny tzv. Mistra Michelské madony. Po polovině 14. století se výraz plastik mění. Místo dosavadního zobrazení šlechticů mají madony vrcholné gotiky vzhled prosté ženy. Mezi *malbami* vynikají *deskové obrazy* Mistra vyšebrodského oltáře (Madona vyšebrodská, zbraslavská, strahovská a z Veveří). K další významné změně dochází koncem 14. století v době vlády krále Václava IV., kdy se vytváří charakteristický „krásný styl“. *Plasticky* madon mají vysoké štíhlé postavy, esovitě prohnuté, s hlavou nakloněnou k jedné straně a dívají se na dítě v náručí. Na sobě mají šaty, které splývají v bohatých *drapériích* až k patám. Za nejlepší díla tohoto stylu se považuje Madona krumlovská, dále plzeňská a třeboňská. Mezi *malbami* vynikají obrazy Mistra třeboňského oltáře (Madona roudnická). Madony vznikají ještě v době pozdní gotiky, v renesanci však obliba tohoto námětu klesá. K obnovení mariánského kultu (a tvorbě madon) došlo až po třicetileté válce v barokním umění (lidové a pololidové plastiky).

Madona s dítětem

Máselnice

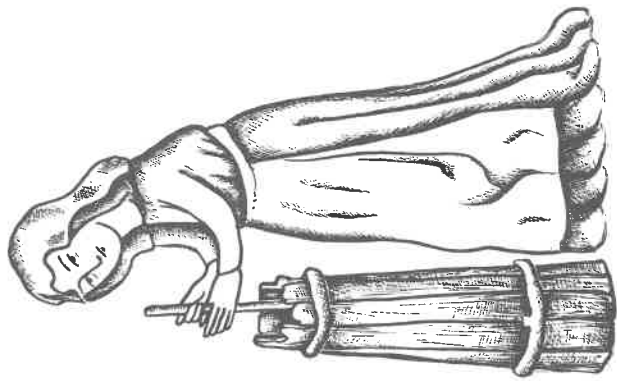
Ve středověku si ženy na venkově tloukly doma máslo ze smetany sbírané z nadojeného mléka. Ve městech to bylo podobné, pokud měšťan vlastnil za hradbami zemědělskou usedlost a choval krávy. Pokud ne, pak si máslo kupoval od vesničanů, kteří ho prodávali na *trhu*.

Existovaly dva druhy másla podle toho, jak se konzervovalo. Prvním způsobem bylo solení (takovému se říkalo poněmecku Butter) a druhým přepouštění za tepla (název pro něj byl Schmalz). Podobné konzervování bylo nezbytné, neboť neexistovala chladící zařízení a během transportu v létě by máslo rychle žluklo. Upravené se dalo vozit i na značné vzdálenosti a vydrželo několik týdnů. Při transportu se máslo ukládalo do malých soudků (zvaných tuna či *tunká*).

Na venkově si lidé máslo ukládali do *hrnců* s vodou nebo do zvláštních *sklepů*, které si hloubili v zemi za domem. Sklepy byly kamenné a často jimi protékala voda (z neďalekého pramene či potoka), která jejich vnitřek ochlazovala. Do sklepa se ukládala i smetana, sýr a další potraviny, které by za horka podlehaly rychle zkáze.

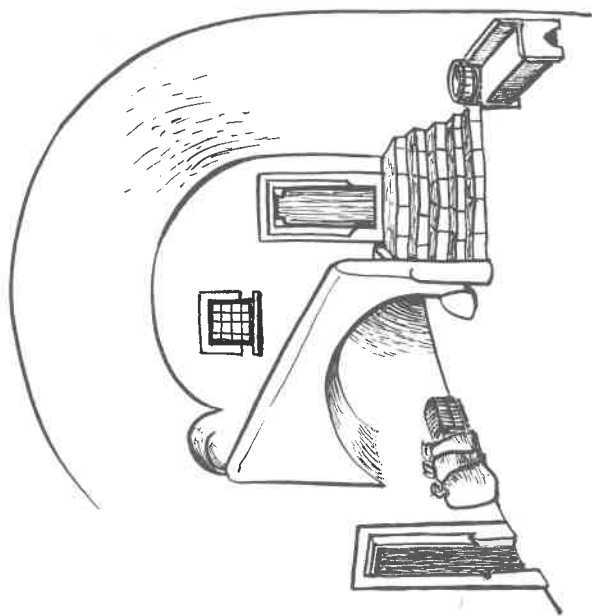
Máslo se ve středověku získávalo několika způsoby. Nejjednodušším byla výroba másla vrtěním dřevěnou kvědačkou v soudkovitém hrnci. Takový způsob byl pomalý a pracný, ale mísy se dochoval poměrně dlouho. V předhusitských Čechách se na venkově obvykle užívaly technicky dokonalejší stojaté máselnice (*tlučky*). Pomocí pástu, jímž se pohybovalo nahoru a dolů, se ze smetany utlouklo máslo.

Máslo se ve středověku užívalo nejen k mazání chleba, ale také k zahušťování omáček a především k pečení (spolu se sádlem), neboť oleje česká středověká kuchyně neznala. Během **pústu** bylo zakázáno připravovat jídla na másle, protože bylo živočišného původu, a bylo tedy stejně jako maso církvi zakázané.

Mázhaus

Ve středověkých *domcích* bývala v přízemí hned za vraty velká síň, odkud vedly vstupy do dalších prostor. Do mázhauzu se vcházelo přímo z ulice, proto bychom ho mohli přirovnat k dnešnímu průjezdu. Jeho význam však byl mnohem širší – v mázhauzu si lidé zřizovali dílny a krámy, čepovali zde pivo a přijímali méně významné návštěvy. Z mázhauzu vedlo schodiště do horního, obvykle obytného patra domu.

Medicína

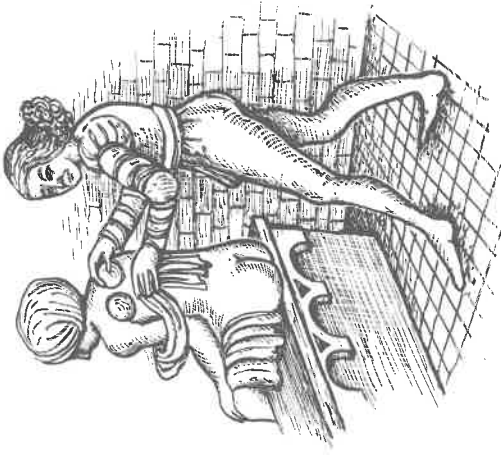
V době raného středověku se léčením zabývali rozmanití zaříkávači, ale záhy také vzdělání **kněží**. Se vznikem benediktrinské řehole se léčení nemocných přeneslo do klášterů. Každý byl vybaven *spítálem* a některé také lékárnou, v níž se (většinou zadarmo) rozdávaly *léky*. Léky se z větší části zhotovovaly z bylin a mnohé kliš-tery si pro ten účel zřídily bylinářské zahrádky. Již v 7. století věnoval lékařství část své *Etymologie* (první středověké encyklopedie) biskup Isidor Sevillský.

Střediskem vzniku lékařské vědy byla jižní Evropa, kde silně působila tradice lékařství starověkého, především děl slavného lékaře Hippokrata, který byl považován za praotce medicíny, a proto lékaři skládali Hippokratovu přísahu. Pro středníevropu Španělska měla silný vliv i vyspělá medicína arabská. Ve 14. století vznikly první lékařské fakulty v italské Boloni a francouzském Montpellieru.

Navzdory tomu byla úroveň lékařství velice nízká. Svůj podíl na tom měla církev, která zakazovala výzkumy (první anatomickou pírvu v českých zemích provedl až počátkem 17. století lékař Jan Jessenius) a doporučovala pokornou modlitbu. Stejně neúčinné byly mnohé tradiční a oblíbené lékařské metody – pouštění žilou, přikládání pijavic a rozpalených baněk. Situaci ještě zhoršoval fakt, že mnohé chirurgické zákroky prováděli nevzdělaní laici – **lazebníci** a **holiči**. Zuby zase vytrhávali **kováři**. Středověká medicína se vůbec nezabývala porody. Při nich pomáhaly rodičce starší zkušené ženy.

Vzdělání lékařů působilo na panovnických dvorech, později také ve velkých městech (obvykle se nazývali *fyzikové*). V renesanci se začala uvážit sružení podobná cechům, jejichž členy byli *lékaři*, chirurgové a **holiči**.

Většina lidí se však musela obejít bez jejich služeb, neboť neměla peníze. Zvláště na venkově se lidé léčili sami podle místní tradice, která kromě pověr a církevních modliteb obsahovala i řadu užitečných rad, vycházejících ze stáletých zkušeností.

Přikládání baněk lazebníkem dle dtevořezu z počátku 16. století

Pouštění žilou, v kalendáři z konce 15. století

Mitra

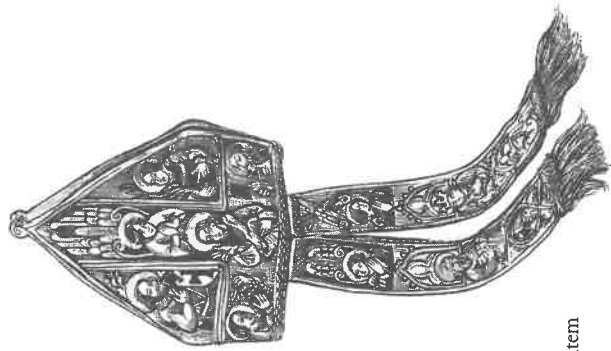
Ve středověku se mitra též označovala jako *infule*. Tuto zvláštní pokrývku hlavy nosil biskup a někteří vysocí *preláti* (především *opati* klášterů), kteří měli právo používat stejné odznaky jako biskup. Právo nosit mitru udělil papež také českému knížeti Svatoplukovi II.

Tvar mitry je pravděpodobně odvozen od pokrývek hlavy, jaké nosili staroegyptští kněží a panovníci (stejně jako papežská *tiára*). Rada součástí liturgického oblečení, které užívali první křesťané a jež zůstaly obvyklé po celý středověk, vychází z tradice starověku a antiky.

Mitra bývala sešita ze dvou látkových dílů, vyblhajících v horní části do špičky. K zadnímu dílu byly dole přišity dva látkové pásky, které splývaly na ramena duchovního. Mitry bývaly obvykle bohatě *vyšíváné* a zdobené různými nášivkami.

Mitra se v českých zemích objevuje ihned po přijetí křesťanství. Doložena je na iluminaci, kde je zobrazen pražský biskup sv. Vojtěch s mitrou na hlavě. Nejstarší skutečně dochovaná česká mitra pochází však až z konce 14. století. Na předním i zadním díle i na páscích má hedvábím a zlatem vyšitá vyobrazení Krista, světců a andělů. Podle provedení vyšívky lze soudit, že mitra vznikla v některé z městerských dílen.

Ve Svatovítském pokladu je také uložena *relikviářová* schránka na mitru sv. Eligia, kterou zhotovili koncem 14. století jako dar pražští *zlatníci*.

Biskupská mitra vyšíváná hedvábím a zlatem
Čechy, kolem roku 1380

Mlýn

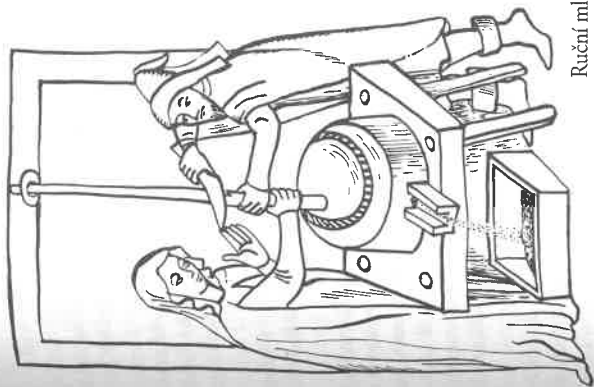
Od pravěku si lidé obilní zrna mléti sami ručně pomocí kamenných mlýnků (*žernovů*). Podobné běžně užívali nejstarší Slované a známe je i ze středověku. Ruční mléti bylo pomalé a nesmírně pracné. Již v antice znali větrné i vodní mlýny a také mlýny poháněné tažnými voly. Především vodní se udržely v době raného středověku v celé západní Evropě. Pohon vodního kola nesloužil jen k mletí obilí, ale i k dalším druhům výroby. Vodou se poháněly *stopy* na drcení krup, mlýny na drcení *železné rudy*, *soukennické stoupy*, *buchary hamrů*, *pro koželuhy* se mlela dubová kůra, při doložení se vodním kolem poháněla čerpadla v dolech, mlel se střešní prach a později se užíval vodní pohon při výrobě *papíru*.

Nejstarší zmínky o vodních mlýnech v českých zemích pocházejí z první poloviny 12. století (kostel v Únětících, klášter v Sázavě). I další prameny potvrzují, že se mlýny nejprve zřizovaly na církevních statcích. Ve 13. století se mlýny běžně stavěly i před městskými hradbami. Většinou se jednalo o malé mlýny, ale doložena jsou i zařízení s několika koly (čtyři kola měl mlýn v Hranicích na Moravě a u pražského kláštera na Zderazi, v Brně je počátkem 14. století doložen zatím největší rebedžský mlýn s deseti koly). Koncem 14. století byl vodní mlýn běžným zařízením, které stálo v řadě vesnic. V renesanci se budovaly další mlýny, neboť se stále zvyšovala produkce obilí (roku 1590 bylo jen na rožmberských pansvích 123 mlýnů).

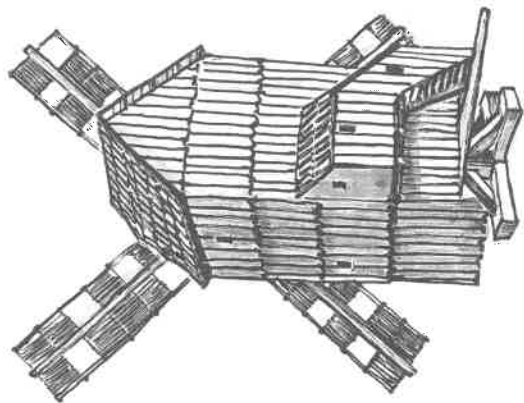
Nejstarší větrný mlýn je doložen z roku 1277 (patřil strahovskému klášteru v Praze). I když převažovaly vodní (jejich účinnost byla zhruba pětkrát vyšší), několik větrných mlýnů je i na rytině Prahy z poloviny 16. století. Šlo o dřevěné konstrukce, jimž se říkalo *beraní* či *německé*. Mlýn spočíval na silné stojaté ose a pomocí dlouhé páky se celý natáčel lopatkami proti větru.

Za semletí obilí odevzdávali lidé mlynáři dohodnutý díl mouky (po husitských válkách to byla jedna šestnáctina). Protože byly mlýny výnosné, patřily většinou vrchnosti, která je pronajímala poddaným.

184

Ruční mletí obilí

Větrný mlýn

Mýto

V době raného středověku vypadala krajina jinak než dnes. Většinu území pokrývaly lesy, na mnoha místech se nacházely mokřiny. Cestovat se dalo jen po vyklučných stezkách. České země byly obklopené neprostupnými horami, takže průchod byl možný jen přes takzvané zemské brány (sedla, kudy vedly cesty). U těchto zemských bran (obvykle však nikoli v horách, ale v podhůří, protože zemská hranice nebyla nikdy přesně stanovená) žil zůval panovník opevněné stanice se strážemi, které vybíraly poplatky od procházejících osob a od kupců i za zboží. Tento poplatek symbolizoval od nejstarších časů fakt, že panovník přijímal na svém území cestujícího a jeho majetek do ochrany (i cizinci mohli užívat výhody „mítů“, právní ochrany v mezích zemského zákona). Tyto poplatky se nazývaly *elo*.

Kromě nich se vybírala mýta. Tyto poplatky byly nižší a vybíral je původně panovník, později i větší feudálové (šlechta a v renesanci i města) od poutních, ale především od obchodníků. Původně se mýto platilo jako příspěvek na udržování cest (vybíralo se u mostů, brodů, přívozů, v bažinaté krajině u hatí, které zpevňovaly cestu, na Labi u jezů atd.). Původní smysl mýta byl podobný jako třeba dnes dálniční známka. Časem se z mýta stal poplatek za průchod určitým územím vůbec. Je pochopitelné, že se kupci snažili mýtnice obcházet. Stížnosti na to jsou doloženy již z doby Karla IV. a běžně se opakují v jednání zemského sněmu v 16. století.

Mýta se platila jak v penězích, tak i v naturáliích. Pro jednotlivá města byly přesně stanovené mýtní tarify (především pro obchod s obilím, ale i *železem* a dřevem). Nejstarší se dochovaly z druhé poloviny 14. století (Vilémov z roku 1341, městečko Radnice 1380, Louny 1403).

Nádeník

Jako nádeník se ve středověkém městě označoval svobodný člověk, který neměl vlastní usedlost a obživu si zajišťoval rak, že se nechal najímat za mzdu na různé práce. Stejně se označovali i nejmichudší lidé na venkově (sloužili obvykle jako čeledí). Jiné názvy z té doby jsou pacholek, děvka, dvořka, německy knecht, v satíře *Mastihádř* ze 14. století se dokonce objevuje označení otrok. V latinských pramenech se nádeníci nazývali *laborantes* (tedy „pracující“).

Městští nádeníci pracovali obvykle na stavbách, ale někdy pomáhali i řemeslníkům, pracovali jako *horníci* a pomocní dělníci v *hamrech*, dělali nosiče apod. Venkovská čeledí pracovala za stravu a nepatrnou mzdu na čtkevních a později městských *statcích* a u bohatších sedláků. Práci na šlechtických statcích zastali obvykle poddání v rámci roboty bez nároku na odměnu.

Postavení nádeníků se v průběhu staletí měnilo. Jako nádeníci se v době hradištní označovali původně všichni prostí lidé, kteří se živili jinak než *zemědělstvím* (*hrnčiči*, *kováři* apod.). Ve 13. a 14. století byli nádeníci již početnou skupinou obyvatel, a přesto se objevují nátky, že jich je málo. Téměř každý vesničský *řáň* měl zemědělskou usedlost, o kterou se mu starali nádeníci. Rozsáhlá stavební činnost středověkých měst se neobešla bez desítek stavebních dělníků. Zdá se, že jejich postavení bylo na dané poměry slušné (před husitskými válkami utkali lidé z venkova do města, kde mohli jako nádeníci najít lepší obživu).

Ke zhoršování postavení nádeníků docházelo až v dalších staletích (v souvislosti s celkovým zhoršováním života prostého lidu – města chudla, šlechta zatěžovala poddané většími robotami, výrazně se omezoval svobodný pohyb lidí).

Obléhání

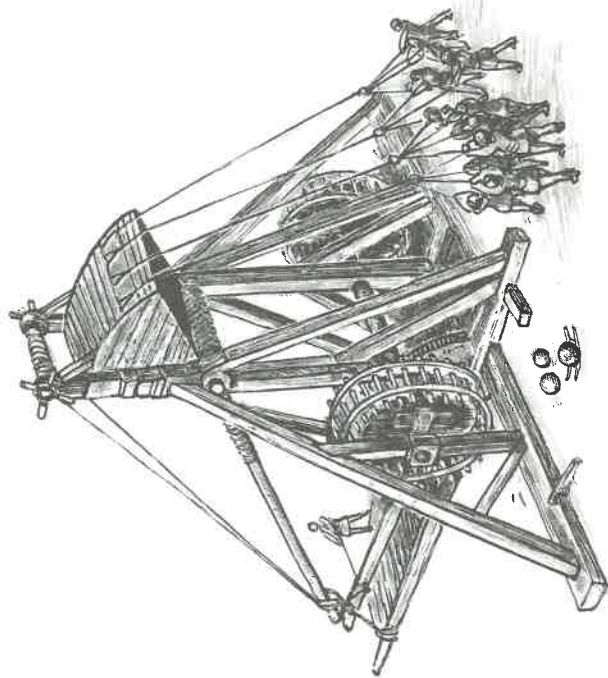
Obléhat pevnost byl nákladný a zdlouhavý podnik. Pěší oddíly se při obléhání ukrývaly za proutěnými či dřevěnými zátarasy a pomocí luků a kuší ostřelovaly obránce na hradbách. Později se také užívaly různé metací stroje. Vlastní útok na hrady prováděli vždy rytíři a z pramenů známe řadu příkladů nevěděního hrdinství při podobných bojích. Rolí hrála nejen rytířská čest, ale také fakt, že kdo se dostal do obležené pevnosti dříve, mohl začít rychleji plenit a získat větší kořist.

V raně středověké Evropě se při obléhání používaly jen žebříky nebo *ostrve* (osekané kmeny stromů, z nichž trčely pahýly větví), po kterých útočníci šplhali na hradby. *Obléhači techniku* poznali evropští rytíři až při křížových výpravách (vedly se od konce 11. století) u svých nepřátel – muslimů a také byzantinců.

S rozvojem hornictví se důležitou technikou při dobývání pevností stalo podkopávání hradeb. Horníci se štolou dostali až pod základy zdi. Při kopání štol stavěli vždy solidní dřevěné výdřevy. Hotový podkop se naplnil hořlavým materiálem (slámou, dehtem apod.) a vše se zapálilo. Jakmile shořela výdřeva, strop štol se sesunul a podkopaná hradba se zhroutil. Později se do podkopů umísťovaly i soudky se střelným prachem.

V pevnosti měli obránci vždy šanci ubránit se mnohem početnějšímu nepříteli, pokud měli dostatek zásob. Mnohdy nakonec o dobytí pevnosti nerozhodovaly zbraně, ale zrada některého z obránců, který tajně otevřel nepřítelům *bránu*.

Ani obléhatelé nebyli v jednoduché situaci. Problém bylo udržet kázeň ve vojsku (rytíři měli povinnost sloužit panovníkovi jen určitý počet dnů) a současně zajistit pravidelný přísun zásob. Německý král Albrecht oblehl roku 1304 Kutnou Horu. Horníci ovšem začali házet olovnatou struskou do potoka, z něhož obléhatelé pili. V Albrechtově vojsku došlo k prudké epidemii úplavice a se zbytkem vojáků se německý král musel zachránit rychlým ústěkem.

Středověký kamenomet

Středověké *mučení* zločinců se vyvinulo z takzvaných ordálů neboli *božích soudů*. Ty zpočátku prosazovala církev. S božím soudem počítal i první český zákoník, *dekrety* knížete Břetislava z roku 1039. Pokud obžalovaný popíral vinu, rozhodoval boží soud.

Nejběžnější byl ordál ohněm – podezřelý musel kráčet bosýma nohama po rozžhaveném železe. Podle legendy byla sv. Kunhuta, manželka římského císaře Jindřicha II., obviněna na počátku 11. století z nevěry. Nejprve přijala v kostele Tělo Páně a pak bosá přešla po rozžhavených *rudlicích*. Na toto boží znamení císař padl na kolena a veřejně ji odprosil.

Ordál vodou spočíval v tom, že obviněný byl spuštěn do řeky nebo rybníka. Pokud byl nevinný, neutopil se. Ještě v roce 1667 byly v Lubáčovicích ženy podezřelé z čarodějnictví svázaný do kozelce a hozeny do rybníka. Ty, které se potopily, byly prohlášeny za čarodějnice.

Do 17. století se jako zkouška uznávalo svědeckví zavražděného. Podezřelý z vraždy musel sáhnout na mrvolu a pokud byl vinný, mrtvý dal znamení – například se v zasnělé rance objevila krev. Rychtář ji otcel šátekem a později předložil soudu jako důkaz. Několik podezřelých bylo na základě tohoto svědeckví popraveno ještě koncem 16. století – roku 1597 v Kadani, roku 1591 a 1600 v Praze.

Za boží soud se někdy považoval i souboj mezi obviněným a žalobcem. Kuriózním způsobem bylo losování. Roku 1627 byli na Pražském hradě uvězněni dva muži podezřelí z přepadání kupců. Oba přísahali, že jsou nevinni. Královský apelační soud nakonec rozhodl, že mají hrát v kostky o hrdlo. Kdo prohraje, bude popraven, a vítěz propuštěn.

Jako ornát se označoval ve středověku kompletní *liturgický oděv*, který si oblékal kněz, pokud sloužil mši. Srstí většiny liturgických oděvních částí vycházel z antického oděvu. Pro vzhled ornátu existovala přesně stanovená církevní pravidla a kněz se od nich nesměl ani v nejmenším odchýlit. Ornát byl šatem výhradně bohoslužebným, kněz si ho oblékal před mší v *sakristii* kostela a po mši si ho zase v *kostele* svlékl.

Spodním oděvem byla *alba*, bílé lněné roucho s úzkými rukávy podobné *košili*, sahající až na zem. Kolem boků se ovazovala šňůra zvaná *cingulum*, přičemž se spodní část alby nařasila. Vrchním oděvem, který od 4. století nosil papež, později se stal šatem *jáhnů* a podjáhnů (asistovali knězi při mši), byla *dalmatika*. Šlo o liturgický oděv košilového střihu se širokými *rukávky*, který nebyl na bocích sešitý, ale svazoval se stužkami. Celebrierující kněz (který mši sloužil) nosil jako vrchní roucho *kasulí* nebo *pluvíál*. Oba typy se vyvinuly z antického pláště *paenuly*. Stejně jako dalmatika zakrývala i kasule hruď a záda a na bocích byla nesešitá. Zhotovovala se však z tuhé drahé *látky* a bývala zdobená (našíť tzv. kasulový kříž s bohatou *vyšívkou*). Pluvíál byl široký plášť pūkruhového střihu, který se přehazoval přes ramena (vzádu splyvala na záda *kápě*), na prsou se spínal *spinnou*. Vyšší duchovní (papež a biskupové) nosili ještě *palium* – pruh bílé vlněné látky se šesti černými *křížky*, který se přehazoval přes ramena. Biskupové nosili jako součást ornátu na hlavě *mitru* (papež trojitou korunu zvanou *tiána*). Kněží si při mši zakrývali hlavou malou čepičkou, nazývanou *pileolus*. Vrchní oděv se nazýval *mešní roucho* a jeho barva se během roku měnila podle liturgických barev, především pro různé dny. Bílá se nosila během významných svátků (*světých svátků Páně*), červená během svátků vzta-hujících se k umučení Krista a některých mučedníků, černá na Velký pátek, Dušičky a při mších za zemřelé, fialová o adventních a postních dnech a zelená ve věšdní dny a v neděli (pokud na ni nepřípadl nějaký svátek).

V českých sbírkách se ze 14. století dochovalo několik nádherných vyšívaných kasulových křížů.

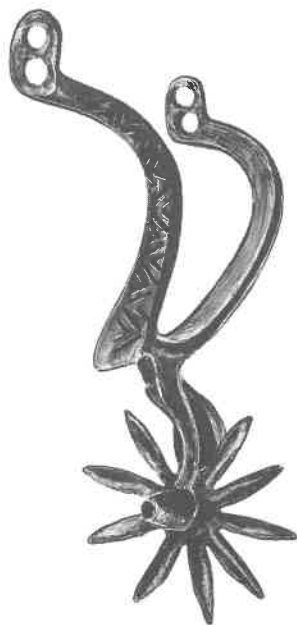

Ostruha

Ostruhy byly bodce, které se upínaly na patu. S jejich užitím to však ve středověku nebylo tak jednoduché, jak by se na první pohled zdálo. Při jízdě na koni není většinou vůbec potřeba ostruhy užívat, protože kůň se ovládá spíše stiskem lýtek a případně tahem *uzdy*. Při častějším užívání ostruh by bylo dokonce možné koně zchromit. Ve vybavení hrobů avarských válečníků, kteří byli v 7. století proslavenými jezdci a jako první začali užívat železné třmeny, se ostruhy nevyskytují vůbec, ale jen železná udidla, jimiž koně za jízdy ovlá-
dali.

V hrobech velkomoravských bojovníků z 8. a 9. století se ostruhy objevují naprosto běžně, některé dokonce nádherně zdobené. Doloženy jsou na dobových vyobrazeních jezdců v celé západní Evropě. Zdá se tedy, že ostruhy měly reprezentační charakter, protože je mohl nosit pouze jezdec, tedy člen vyšší společenské vrstvy. Pokud se ostruhy používaly, pak pravděpodobně v extrémních situacích, tedy v boji a při **turnajích**, kdy se na zdraví koně nehledělo. Pobídnutí ostruhami umožňovalo, aby kůň rychleji změnil směr cvalu. Pro běžnou jízdu na koni však ostruhy nezbytné nejsou, i kdyby je jezdec na nohou měl.

Nejstarší ostruhy na českém území byly nalezeny v hrobech z Mikulčic (některé pocházejí z 8. a dokonce snad i z konce 7. století). Ostruhy byly železné a měly háčky a obdélná očka, jimiž se protahoval kožený řemenek k ovazování kolem chodidla. Ve velkomoravském prostředí se objevují i bronzové ostruhy vykládané mědí nebo postříbené (nalezeny byly dokonce pozlacené). Nákladně zdobení velkomoravských ostruh jen potvrzuje, že sloužily k reprezentaci. Později patřily ostruhy k výstroji středověkých rytířů.

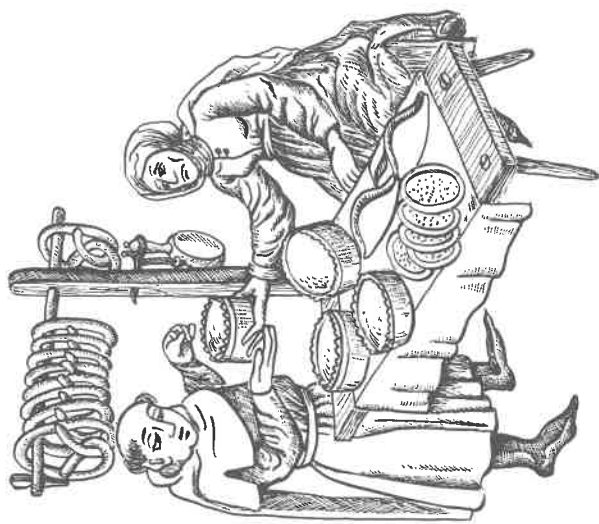
Ostruha anglického válečníka z poloviny 14. století

Pekař

Jednoduché *pece* na pečení jsou doloženy již z hradítní doby, nejstarší písemná zmínka je z roku 1034 (Spytihněv II. strhl pec svatojiřského kláštera a posměšně říká abatyši, že si nepochutná na teplých koláčích). Pekaři jsou spolu s *kováři* prvními řemeslníky, kteří se objevují v listinách (nejstarší na konci 11. století). Se vznikem měst patřili pekaři mezi nejpocetnější řemeslníky (v roce 1387 bylo v Praze 159 pekařů včetně nazanečnicků a kobližníků). Pekařské cechy patří mezi nejstarší (první artikule z roku 1338 pocházejí z Nerolic). Žádný středověký pekař nepekl všechny druhy. Pekař pek l bifý chléb a pečivo, pecnař (či plachetník) režný chléb a placky, dále existovali koláčníci, mazanečníci, oplatečníci, precelkáři, kobližníci, caletníci a také pekaři „boží“ (pekli hostie pro kostely). Později se od této specializace ustupovalo.

Pekaři své výrobky sami prodávali, ale nikoli v dílnách, nýbrž na místě určeném městem. Od 14. století jsou doloženy chlebné *lavice* (roku 1332 v Lanškrounu a Hradci Králové, 1334 v Mladé Boleslavi). Městská rada určovala, kolik má vážit bochník chleba a za kolik se má prodávat. Tím chránila obyvatele města proti předražování. Zajišťovala však také pekařům různé výhody – v okolí jedné míle kolem města nesměli *mlýně* prodávat mouku nikomu jinému než pekařům a za cenu, kterou stanovila městská rada. Bohatí pražští pekaři v 15. a 16. století obvykle vlastnili vlastní mlýny. Existovaly i zákazy, aby hospodyně pekly chléb a pečivo a prodávaly ho sousedům, výjimečně se objevovala nařízení, že hospodyně nesmějí péct chléb ani pro svou domácnost a musí jej nakupovat u pekařů. Cechovní předpisy také určovaly, jak velká smí být pekařská pec (tím bylo dáno množství chleba, které mohl pekař denně upéct).

Pekaři byli spolu s *ženibýři* a *řezníky* nejčastěji kontrolovanými řemeslníky. Z doby krále Václava IV. máme doloženo trestání nepoctivých pekařů tím, že byli v kleci spouštěni z mostu do Vltavy a mácháni ve vodě. Jinak bylo běžné postavit nepoctivého řemeslníka na *praní*.

Pekařka prodává na „chlebné lavici“ chléb a precelky dle iluminace z počátku 15. století

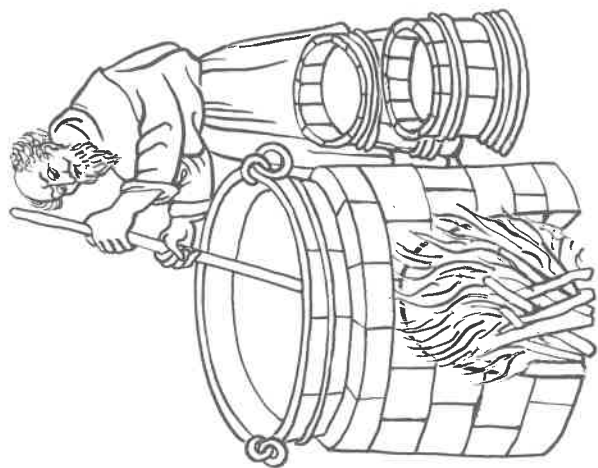
Pivovarnictví

Výroba piva se ve středověku skládala ze dvou základních operací a každé z nich se věnovali jiní řemeslníci. Slad připravovali *sládkové* a pivo vařili *pivovarníci*. Nejprve bylo třeba připravit slad – z pšenice se vařilo bílé (bledé) pivo, z ječmene černé (též tmavé nebo červené). Obilí se namočilo a rozestřelo se v teple, kde se nechalo vzklíčit. Pak se u roztočené pece naklíčené obilí sušilo a nakonec semlelo na slad.

Následovala druhá fáze, již bylo vlastní vaření piva. Ve velkých pivovarských pánvích se slad několikrát převaril za stálého míchání, až se rozvaril v řídké těsto (*rmuz*). Rmut se potom slil a nechal ustát v kádi. Při-
dal se chmel a vše se znovu uvařilo. Po vychlazení se pivo nechalo vykvasit a slilo se do sudů, kde se vycéřilo. Středověké pivo bylo kašovité, husté a nezřídka se konzumovalo lžičí z misky (staročesky se „pivo žralo“ – odtud slovo „ožrala“). Za nejlepší piva se v 15. století považovaly rakovnické, slánské a žatecké *ležáky*.

Nejstarší *pivovary* se zřizovaly v *klášterech*, na *hradech* a také v některých velkých zájezdních *hostincích*. Od 14. století se pivovarnictví stalo typickým měšťským řemeslem. Jedním z práv středověkých měst bylo právo vářené – tedy právo vařit pivo a prodávat ho v okolí, kde ho nesměl vařit a prodávat nikdo jiný. Původně měli toto právo všichni měšťané, později se přeneslo jen na určité *domy* (zvané právovářčné). Majitelé právovářčných domů společně spravovali městský pivovar a každý si v něm mohl za určitý peněžní poplatek připravit svou várku (jejich počet býval obvykle limitován). Uvařené pivo měšťané šenkovali ve svých domech či v některém z měšťských *šenků*.

Vaření piva bylo nesmírně výnosné, a proto pivovary začala po husitských válkách zakládat na svých panstvích také šlechta. Kvůli tomu vznikaly neustálé spory, již na přelomu 15. a 16. století vyústily v občanskou válku, kterou ukončila až Svatováclavská smlouva roku 1517. Podle ní získala šlechta (za významné politické ústupky) právo vařit pivo a prodávat ho na svých panstvích.

Mnich vaří slad pro přípravu piva

Platněř

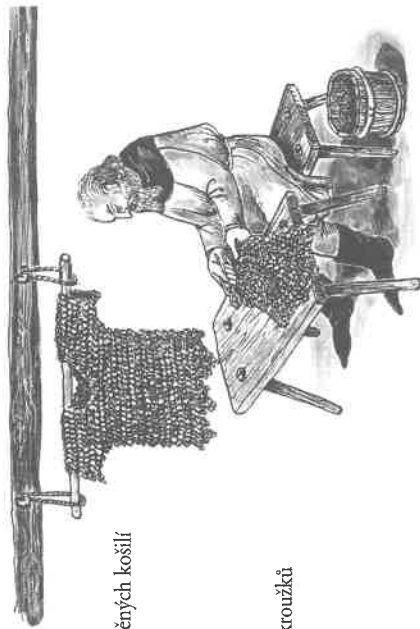
Rozenpával železo do plechových plátů (odtud název platněř), z nichž se zhotovovaly různé součásti zbroje určené ke krytí těla bojovníka. Existovali ovšem i specializovaní výrobcí, kteří zhotovovali jen některé části zbroje (*brniř, helměř*). Spolu s platněři se v zápisech objevuje také *pancetrník (lorifex)*, který vyráběl drátěné košile.

V době středověkých válek býval odbyt platněřských dílen veliký, neboť početné armády potřebovaly značné množství zbroje. V Evropě existovala významná platněřská centra, jejichž výrobky se prodávaly v celé Evropě. Na přelomu 14. a 15. století hrála vedoucí roli severní Itálie (především oblast Milánska). Ve druhé polovině 15. století se střediska platněřské výroby přesunula na sever za Alpy (Norimberk, Innsbruck, Lands-hut). Je však známo, že *řád německých rytířů* před bírovou u Grunwaldu nakupoval na počátku 15. století značné množství *příleeb* v pražských dílnách.

Nejstarší písemný doklad o existenci platněře v českých zemích pochází z druhé poloviny 13. století (helměř Gunther z Lokte), i když se určité zbroj vyráběla již dříve. Vojáci knížecích družin v 11. a 12. století mohli zbroj ukořistit nepříteli, pro knížete se dovezly nádherně zdobené kusy ze zahraničí, ale nelze předpokládat, že by dovoz pokrýval potřebu celého vojska. Ve 14. století se v měsících běžně objevují nejrůznější typy platněřských výrobků (zápis z roku 1324 uvádí v Praze čtyři platněře, roku 1343 se jeden helměř přistěhoval z německého Regensburgu). V 15. století jejich počet roste, zvláště v době husitských válek. Ve druhé polovině 16. století se do Prahy stěhují němečtí, italská a nizozemští mistrři, kteří zhotovovali nádherně zdobenou zbroj pro dvůr císaře Rudolfa II. Své osobní platněře měli i bohatí šlechtici (Vilém z Rožmberka měl platněře Fraumona).

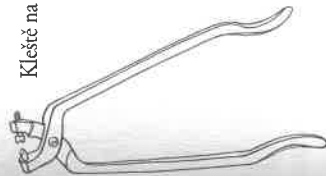
Součástí platněřských dílen byly kromě výhně, kovadliny a různého kovářského a zámečnického nářadí též *šlejtěrnny* (pulfrny), kde se zbroj leštila. Plechy a dráty dodávaly platněřům *hamry*.

234

Výobrazení
výrobce drátěných košilí
z 15. století

Kleště na spojování kroužků

Způsob spojování kroužků pro výrobu
drátěných košilí (kroužkové zbroje)

Poprava

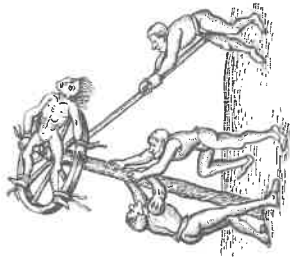
Trest smrti patřil od nejstarších časů k výkonu soudní moci. Ve středověku existovala řada způsobů, jak od souzeného popraviti. Za zločiny, které společnost považovala za nejtěžší, býval zločinec popravován zvláště bolestivě. Nejběžnějším způsobem bylo oběšení. Původně se věšelo na stromech, ale také na bráně či na trámu upraveném na hradbách. Záhy se objevují *šibenice*. Stavěly se nedaleko města na místě určeném k popravám (šibeniční vrch) nebo na cestě k bráně. Šibenice mívaly obvykle jiný tvar, než známe dnes. Skládaly se ze dvou sloupů, jejichž vrchol spojovalo příčné břevno. Na něj se dalo pověsit i několik odsouzenců najednou. Popravené nechávali pro výstrahu viset na šibenici řadu měsíců.

Urození lidé se nevěšeli, ale stínali mečem. Původně platila zásada, že odsouzenec byl popraven na místě, kde zločin spáchal (před domem člověka, jehož zavraždil apod.) Později se popravovalo na určeném místě za městskými hradbami (*Štinaďlá*) nebo na veřejném prostranství pro výstrahu (exekuce na Staroměstském náměstí roku 1621). Mečem se stínalo tak, že odsouzenec klečel se vztyčenou hlavou a *kat* mu ji musel useknout svíhem ze vzduchu. Na špaluku se stínalo jen *sekerou*.

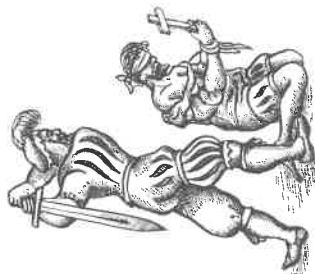
Těžším způsobem poprav bylo upalování (trest za *kačičství* a čarodějnictví), zahrabání do země zaživa (pro žháře a také ženy, které zabily narozené dítě), zadržování zaživa (cizoložné ženy), lámání v kole (loupežné vraždy), případně trháni, výjimečně se objevuje i poprava utopením.

Kat dostával zapláceno za každou popravu. Kromě práce mohl účtovat i náklady (provaz na oprátku, dřevo na postavení šibenice), jak dokládá účet Jana Mydláře. Výkonávat katovské povolání bylo výnosné, ale katem nemohl být každý. Vyzadovalo to cvik, současně musel mít kat vzdělání (v renesanci musel umět číst a psát). V 16. století si dokonce některá města stěžují, že nemožou kata získat a na popravu si ho musí půjčovat ze sousedního města. Lidé katem opovrhovali a nedovolili mu chodit mezi počestné měšťany.

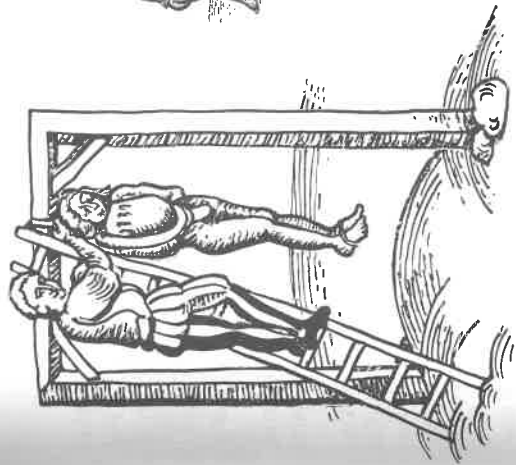
246

Poprava vpletením do kola

Poprava střetím hlavy

Poprava oběšením dle dřevorezu z počátku 16. století

Poustevník

Již od počátku křesťanství volili někteří věřící poustevnícký život – odcházeli do pouště, aby zde žili v osamění a modlitbách. Poustevníci stáli u zrodu mníšského způsobu života.

Poustevníkem se označoval člověk, který odešel do ústraní, kde žil obvykle až do smrti v osamění a chudobě. Na rozdíl od mnichů však nepodléhal žádné schválené *reguli*. Pravidla pro svůj život a způsob, jakým bude vyznávat víru, si stanovoval jen on sám. Po celý středověk byli poustevníci považováni prostými věřícími za autority ve věcech víry, proto se k nim chodívali radit. Také jim nosili zásoby, neboť poustevníci žili z milodarů a z toho, co si sami vypěstovali (mívali u svých pousteven malé zahrádky).

Církev se na poustevníky nedívala tak shovívavě jako věřící. Některá středověká poustevnícká hnutí se postupně přeměnila v řeholní řády schválené papežem a vplynula tak do církevní *hierarchie* (tím ovšem ztratila charakter typického poustevníctví). Osamělí poustevníci, kteří se řídili jen svou vírou a nestali se členy některého ze schválených řádů, stáli mimo vliv církevní administrativy, a to neměla církev nikdy ráda. Nemohla však proti poustevníckému hnutí zakročit právě kvůli autoritě, již mezi věřícími požívalo. Církev si poustevníků nevsímala, a proto máme o nich jen málo historických zpráv (kromě legend o těch, kteří byli po své smrti prohlášeni za svěťce). To je případ i českého svěťce sv. Prokopa, zakladatele sázavského kláštera, který žil původně v sázavských lesích jako poustevník.

Poustevník se v některých písemných pramenech nazýval *eremita*, odtud název ermitáž (původně osamělá poustevnícká chýše k rozjímání).

Praní

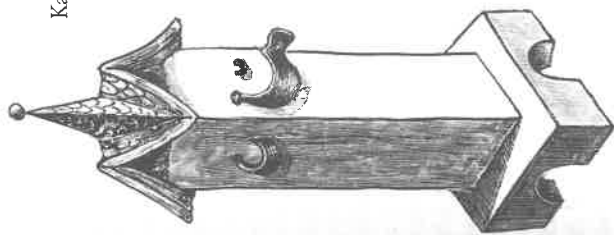
Za lehcí přestručky bývali lidé ve středověku trestáni veřejným odsouzením. Na svou čest dbali středověcí lidé mnohem více než dnes (což souvisí i s ideálem rytířského chování), proto byla veřejná poprava v očích současníků tvrdým trestem. Mladík postavený na pranýř nemohl vstoupit do učení k řemeslníkovi, pranýřovaná dívka těžko hledala ženicha. Pranýřem se trestaly rvačky, opilství, urážka na cti, pomluvy, nedbalost městských úředníků a také to, pokud svobodná dívka ztratila panenství nebo pokud svobodný mladík svádel poctivou ženu.

Trest se odbyval u pranýře – zvláštního místa hanby. Pranýř byl prostý dřevěný nebo kamenný sloup, někdy postavený na vyvýšeném pódium. Na sloupu bylo upevněno několik železných kruhů, případně řetěz s okovy, k nimž se odsouzený člověk poutal. Pranýř se nejčastěji zřizoval na náměstí, někdy poblíž kostela nebo radnice. Při vynesení rozsudku se vždy určovalo, kdy bude odsouzenec na pranýři stát. Vždy se vyběral čas, aby kolem pranýře prošlo co nejvíce lidí (v době, kdy měšťané chodili na mši, na trh apod.). U pranýře stával městský biřic a hlasitě informoval, zač je upoutaný člověk potrestán. Kolemjdoucí lidé směli odsouzenec nejen hlasitě spílat, ale dokonce na něho házet bláto.

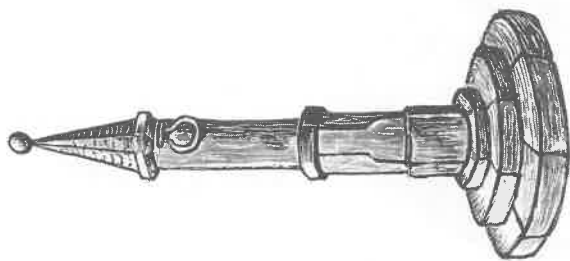
Místo, kde stál pranýř, považovali lidé za nečisté a obcházelí ho obloukem. Za obrovskou hanbu považovali i to, pokud by se ho omyllem dotkli. Z renesance je znám případ měšťana, jemuž vítr zvedl nový plášť a jeho cíp se dotkl pranýře. Měšťan ze sebe plášť okamžitě strhl a nechal ho spálit. Odsouzenec na pranýř proto vždy přivazoval *kat*.

V 18. století bylo pranýřování zrušeno (v souvislosti se zrušením nevolnictví) a lidé pranýře jako symbol poddanství bourali, proto se jich dochovalo velice málo. Jeden z unikátních lze vidět v jihočeském Frymburku poblíž Lipna.

Kamenný pranýř

Dřevěný pranýř

Předení

Ve středověku symbolizoval měč muž (rytíř) a *přeslice* ženu. Ještě před husitskými válkami musela umět příst každá žena, která se chtěla vdát. Dokonce i česká královna předla, jak dokazují iluminace z doby krále Václava IV. V případě královny samozřejmě nešlo o hospodářskou nutnost, nýbrž o určitý symbol a snad také zábavu. Ostatní ženy na venkově i ve městech však musely příst, aby zhotovily přízi, z níž si dávaly tkát *plátno*. Čím šikovnější žena byla, tím jemnější nit upředla a tím kvalitnější plátno získala.

Len si zpracovávala každá hospodyně sama. Jakmile se podařilo vyčesat hrubou koudel (staročeský kúdel), bylo třeba upříst z ní přízi (nit). Koudel se příděním upevňovala na tyč, již se říkalo *přeslice*. Pokud se pracovalo v místnosti, měla přeslice na spodku upevněnu plochou destičku s nožkami, při práci venku se zabodla přímo do země. Přádlena mohla přeslici také držet pod paží nebo si ji připevnila k pasu (pak mohla příst i za chůze). Za hodinu práce se dalo upříst až 100 metrů příze.

Až do 13. století se předlo jen v ruce. Nit se vyťahovala jednou rukou z chomáče koudele a stáčela se v prstech druhé ruky. Současně se navíjela na dřevěné (výjimečně i kostěné) *vrétko*. Aby se vrétko dobře otáčelo, zatěžovala se na spodku malými přístenci (*přístery*), které sloužily jako setrvačník. Archeologicky jsou doložené již od pravěku. Ve středověku se přísteny zhotovovaly z kamene, ale také z palené hlíny, kosti, kovu i skla.

Ve 14. století se k předění začala užívat spřádací kola (tvoří vývojový předstupeň *kolovratů*). Na podložce bylo horizontálně upevněno vrétko, poháněné hnací šňůrou pomocí velkého kola (pohánělo se ručně za loukotě, později mělo kliku). Jeho výhodou bylo, že přádlena mohla příst oběma rukama (kromě chvílí, kdy rukou poháněla kolo), a příze byla kvalitnější.

Koncem 15. století se objevují kolovraty (konstruované podle flanderských), kde přádlena poháněla kolo již šlapáním a místo jednoduchého se začalo používat křídlové vrétko, které zlepšovalo skrucování příze.

Venkovská přádlena z konce 14. století

Relikviář

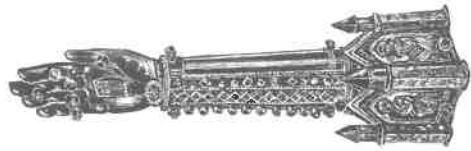
První křesťané pohřbívali mrtvé v římských katakombách. Na hrobech mučedníků konali rajně mše. Když na počátku 4. století císař Konstantin povolil křesťanství, začaly se budovat *baziliky*. Vzhledem napodobovaly katakomby – před oltářem stál kamenný sarkofág, kam se pohřbívali významní křesťané.

Se šířením křesťanství se zakládaly další kostely. V každém musela být hrobka významného křesťana. Ale časem se začalo nedostávat těl mučedníků a světců. Proto se rozšířila praxe, že k založení kostela stačí jen část těla. Tak vznikl *ostatěk* neboli relikvie. Později se za relikvie začaly považovat nejen části těla, ale i předměty – kříž, na němž byl Kristus ukřižován, roucho svatě Veroniky, hřeb z Kristova kříže apod. Převahu mezi relikvii však měly po celý středověk především kosti.

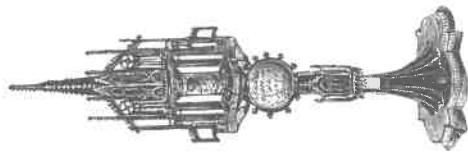
Od 8. století se změnil *liturgické* předpisy – relikvie se přestala vkládat do *mensy*, jejíž tvar se změnil (místo pohřební tumby se začal užívat kamenný stůl). Pro ostatky se zřizovaly zvláštní schránky – relikviáře. Podle předpisů směl být relikviář zhotoven pouze ze zlata, stříbra nebo drahých tvrdých dřev. Na části, které tvořily průhled do schránky s relikvií, se užíval křišťál a později sklo. Relikviáře se zdobily drahými kameny, perlami a nádhernými zlatnickými technikami.

Nejstarší relikviáře měly tvar pohřební *truhlice* (např. karolinský relikviář svatého Maura). Později měly relikviáře nejrozmanitější tvary (napodobovaly ruku, lodici, knihu, objevuje se i relikviářový kříž). Ve 14. století se objevují i malé relikviáře, které nosili lidé zavěšené na krku jako šperk.

I když byly relikvie předmětem víry, čile se s nimi ve středověku obchodovalo. Existovaly skupiny organizovaných podvodníků, kteří nabízelí falešné ostatky. Relikvie se ve 14. století prodávaly i na trzích. Čím více měl chrám relikvií, tím větší počet věřících ho navštěvoval a tím více milodarů lidé přinášeli. Největším sběratelem ostatků byl císař Karel IV.

Ostatková paže sv. Jiří
zhotovená v Praze
ve druhé polovině
14. století

Paulětovský relikviář
zhotovený v Praze
kolem roku 1370

Domečkový relikviář zdobený emailem
z francouzského Limoges z konce 12. století

Růženec

Název je odvozen z latinského slova „rosarium“ – růžová zahrada, která symbolizovala Pannu Marii, přeneseně pak růžový věnec, s nímž se Panna Marie zobrazuje. Věnec růží se stal alegorií věnce modliteb. K odpovídání sloužil růženec (po skončení každé modlitby se nechal z dlaně vyklouznout jeden *korálek*).

Růženec sestával z pětkrát deseti korálků, mezi něž se vždy po deseti vkládal jeden větší. Menšími korálky se odpočítávala *modlitba Zdravas Maria*, většími Otčenáš. Kromě toho jsou na konci přivěšeny tři menší a jeden větší korálek, které se podobají *krží*. Růženec se stal ve středověku součástí mnišského oblečení *dominikánské minority* a dalších řádů.

Princip počítání modliteb pomocí šňůry je známý i z jiných náboženství. Poprvé se s ním pravděpodobně setkali křesťané ve Svaté zemi. Jeden z duchovních výpravy Petr z Amiensu přivezl do Evropy na konci 11. století islámskou modlitební šňůru, z níž se růženec odvozuje.

Růženec se rozšířil na přelomu 14. a 15. století v souvislosti s růstem obliby kultu Panny Marie. Za jeho tvůrce se považují trevířští kartuziánští mniši a růženec se záhy začal užívat v celé křesťanské Evropě jako připomínka ctností. Jako projev zbožnosti zavedl růžencovou modlitbu dominikán Alanus de Rupe roku 1468 (založeno růžencové bratrstvo).

Korálky do růžence byly z pálené hlíny, kovové či dřevěné kuličky, ale nejčastěji skleněné. Říkalo se jim *paterňky* (jméno odvozeno od modlitby Otčenáš, latinsky začíná slovy Pater noster). Od 15. století vznikaly menší sklářské *hutě*, které se specializovaly pouze na výrobu paterňků. Výroba paterňků je kolem roku 1400 doložena krátce i v Praze. Po roce 1430 se paterňky ze šumavských *skláren* vyvážely přes Norimberk do celé Evropy a na Šumavě se tradice jejich výroby udržela až do 18. století. Na výrobu paterňků navazuje i tradice výroby korálků a skleněných perli pro pozdější výrobu bižuterie.

Rychtář

Úřad rychtářů se objevuje ve 13. století (tržní rychtář Blažej se v Praze připomíná už roku 1212, nejstarší rychta roku 1223 v Uničově). Rychtář byl zástupcem krále ve městě se širokým rozsahem pravomocí a staral se o bezpečnost a pořádek. Rychtu panovník buď na určitou dobu nebo doživotně pronajímал rychtářovi, který odváděl sice poplatky, ale pro sebe měl zajištěnu řadu výhod (vlastnil svobodný lán pole, měl právo šenkovat pivo a zřizovat masný krám, měl i různé daňové úlevy).

Úřad rychtáře se v době *kolonizace* objevuje ve 13. a 14. století i na vesnicích. Francii kolonisté používali označení „richtér“ (odtud české slovo rychtář), kolonisté ze Saska šulc, *šulzys* nebo *fojt* (uchovalo se v lidovém označení na severovýchodní Moravě). Protože rychtář dostával určitý podíl z pokur a poplatků, které mezi vesničany vybíral, bývalo držení *rychny* výnosné. Proto ho často získával *lokátor* (člověk, který zakládání vesnice organizoval a někdy i financoval). Vesnický rychtář mival podobné výhody jako městský (především svobodný lán pole a právo šenkovat pivo). Vždy podléhal majiteli panství.

Zatímco postavení vesnických rychtářů se neměnilo, ve městech postupně ztráceli vliv. V průběhu 14. století sílil vliv *konšelů*. S tím souvisela snaha podřídit si úřad rychtáře. Výjimečně si již na počátku 14. století některé města rychtáře volila (Hodonín, Znojmo, Kadaň). Roku 1376 město Brno rychtu koupilo a tím přenesl rychtář pod vliv městské rady. Ve většině měst se však podařilo podřídit rychtářský úřad konšelům až po husitských válkách. Rychtář se stal placeným městským úředníkem, odpovědným za pořádek ve městě. Vliv měst na rychtářský úřad trval jen do poloviny 16. století, kdy po potlačení stavovského odboje jmenoval Ferdinand I. znovu královské rychtáře, kteří podléhali jen jemu.

Jako symbol úřadu nosil rychtář dřevěnou palici – *rychtářské právo*. Pokud ji měl v ruce, byl chráněnou osobou.

Rychtář řeší spor dvou měšťanů dle vyobrazení ze 16. století

Rynek

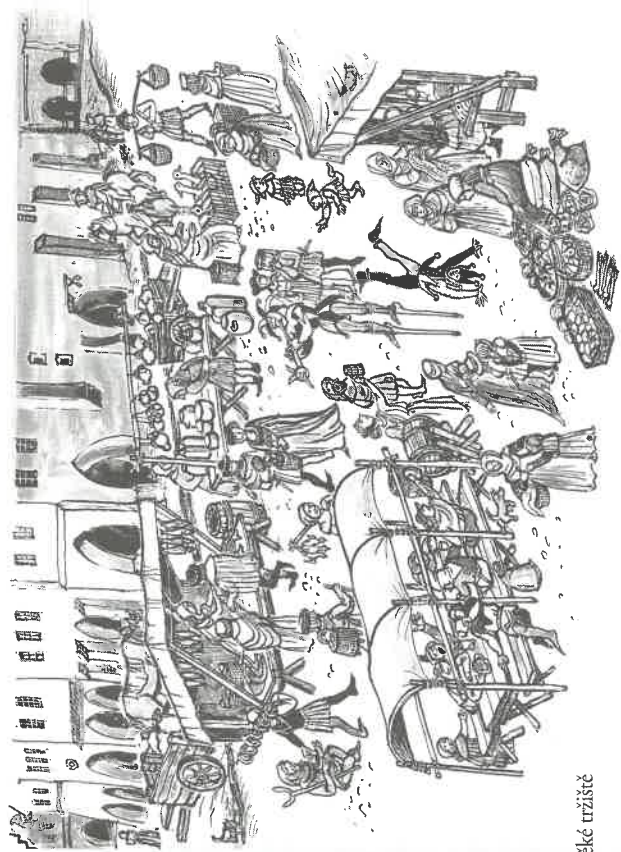
Pojem rynek ve středověku znamenal více než jen pouhé *náměstí*. Bylo to prestižní místo, kde stála radnice a domy nejbohatších měšťanů, a především místo, kde se konaly trhy. V polštíně se dokonce ještě dnes používá slovo rynek pro obchod.

Koncepci sídliště, v jehož středu je obdélníkové prostranství, na kterém se odehrávají nejdůležitější záležitosti správní, náboženské i obchodní, převzala raně středověká města ze stavební dispozice antických měst. Ostatně řada významných západoevropských měst vznikla na místě, kde dříve římské osady stály. Slovanští *hradiště* podobnou funkční plochu neměli.

Rynek se v českých zemích objevuje až ve 13. století, kdy se zakládají první města. Mnohá z nich osídlili alespoň částečně němečtí *kolonisté* (kteří přinášeli své domácí zkušenosti) a většina měst se budovala podle německého vzoru (přebírala i právní normy). Kolem ryнкů vznikaly románské měšťanské *domy* jako základ budoucí městské zástavby (nelze si představit, že plocha města byla zastavěná ihned po jeho založení; vždy se začínalo se stavbou kolem ryнку a pokračovalo se směrem k okrajům vymezeným městskou hradbou).

Vznik ryнку měl i právní rovinu – město muselo získat *privilegium* pořádat výroční *jarmark*. Jakmile takové právo od panovníka získalo, stal se jeho rynek střediskem dálkového obchodu, který byl pro činnost řemeslníků nezbytný a obchodníkům přinášel vysoké zisky.

Na ryнку (často ve středu) stávala *kašna*, kam se přiváděla voda (pomocí dřevěných potrubí či koryta), kde si ji mohly ženy nabírat pro potřebu své domácnosti. Na ryнку také stával *pranyř*. Dominantní stavbou každého městského ryнку byla honosná radnice. V renesanci se rozšířil zvyk, že domy na náměstí měly *podloubí*, ve kterém se prodávalo. Podloubí také sloužilo jako střecha nad pěší komunikací (což bylo nezbytné při nečistotě tehdejších ulic).

Středověké tržiště

Rytíř

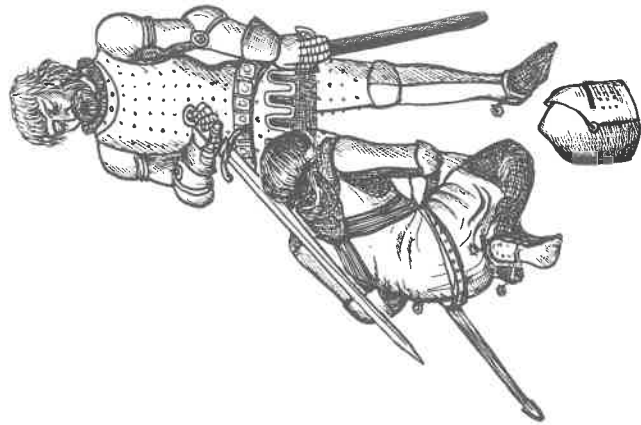
U kolébky rytířství stála křižácká tažení do Svaté země a dobová literatura – hrdinské zpěvy o králi Artušovi, o císaři Karlovi Velkém a rytíři Rolandovi i o starověkém dobyvateli Alexandru Velikém. Hrdinské zpěvy spojovaly sny se skutečností a toto zvláštní pojetí reality ovlivnilo myšlení rytířů.

Rytířem se původně rozuměl elitní válečník, který tvořil jádro pánovníkovy armády. Záhy však označení rytíře získalo jiný význam, protože se spojovalo se šlechtickým stavem. V některých zemích se rytíř stal šlechtickým titulem, aniž se spojoval s původním vojenským významem. V českých zemích (podobně jako v soušedních německých) se v průběhu 14. a 15. století ustálilo nazývat rytířem nižšího šlechtice.

Na rytíře musel být člověk původně pasován a této cti se mu dostalo pouze tehdy, pokud vykonal hrdinský čin či uspěl ve zkouškách. Sřetodové *pasování* na rytíře navazuje zřejmě na starogermánský obřad předávání zbraní dorůstajícím chlapcům, kteří se tím stávali bojovníky.

Obřady spojené s pasováním rytíře se v průběhu staletí měnily. Důležitá byla očišťující koupel. Koncem 12. století se objevuje noční meditace. Adept na rytíře se musel celou noc modlit v chrámu, někdy ležet na kamenných dlaždicích před *oltářem* s roztaženými rukama (tím symbolizoval *kříž*). Vlastní pasování na rytíře doprovázely hostiny a okázalé dary, jimiž šlechta ukazovala svou zámožnost.

Ve 14. století se v západní Evropě zrodil nový styl života urozených vstev, který se označuje jako dvorská kultura. Jejím základem bylo rytířství, které vyzdvihovalo hodnory, jež byly v příkrém rozporu s církevními vyzvami k prostotě, pokoře a odříkání. Základem dvorského ideálu života byl obdiv pro krásné ženy. Rostla záliba v módních a většinou výstředních šatech, na odív se stavěla rozmarňlost a požitkářství. Zjemnělost rytířských mravů na konci 14. století neměla ovšem nic společného s původním ideálem rytířství.

Pasování na rytíře

Suknice

Oděv lidí v době raného středověku byl podobný antickému. Základem byla *tunika* (později nazývaná *sukně* nebo *suknice*), která tvořila základ vývoje středověkého oblečení. Tunika byla jednoduchým šatem, který měl otvor pro krk a ruce (někdy s *rukávem*) a volně splyval k zemi (ve středověku u bohatších lidí na zem, u chudých ke kolenům). Přes tuto suknicí si zamožnější lidé oblékali ještě jednu kratší vrchní suknicí (dokládají vyobrazení raně křesťanských západoevropských panovníků). V dlouhé suknicí s **pláštěm** přehozeným přes ramena je zobrazen i první český král Vraclav I. (nástěnná malba z roku 1134).

Až do husitských válek se prostí lidé oblékali do kratší, v pase přepásané suknice s našaseným spodkem. Jen výjimečně pod ní ještě nosili *nobavice*. Tak zobrazují rolníky všechny středověké iluminace.

Protože suknice byla základem oblečení všech lidí, neexistoval zpočátku podstatný rozdíl v mužském a ženském oděvu. Zatímco spodní suknic se až do renesance nijak podstatně nezměnila, proměnou prošla vrchní suknic, kterou nosili zamožnější lidé přes spodní. Od 13. století se rozlišují dva druhy oděvu (princip známý už v antice). Již ve středověku hrála v módě důležitou roli Francie a Itálie, proto pochází většina názvů z románských jazyků. Prvním typem byl *corte* (angl. „coat“, tedy *kaobát*). Nosili ho muži i ženy, postupně se spodní partie sukny rozšiřovala výtými klny a horní partie *žurnátku* byla těsnější. Druhý typ byl *surcot* (něm. „sorcket“, staročesky „suckenie, suckni“). Označoval se tak oděv, jehož střih připomínal něco mezi pláštěm a šatovou sukni, společný vznešeným mužům i ženám.

Jednoduchá spodní suknic se oblékala i pod *zbroj*, ale někdy rytíři nosili také vrchní suknic (chránily brnění před vlhkem a slunečním zářem – poprvé je použili rytíři na první křížové výpravě na konci 11. století). Z ní se vyvinula honosná rytířská suknic bez rukávů, staročesky nazývaná *varkoč* či *vufmrok* (německy „Wauffenrock“ – sukně přes zbroj).

Svatba

Pojem romantické *lásky* objevili spisovatelé až v 19. století. Vztah mezi mužem a ženou měl ve středověku většinou prozaičtější rámc (známe však i **legendy** o vášnivém vzplanutí, např. pověst o knížeti Oldřichovi a pračleně Boženě, láska Přemysla II. Otakara k uherské princezně Kunhutě). Mladí lidé, chlapi i dívky, a pračleně z lepších vrstev společnosti, byli vychovávaní odděleně. Dívka musela do *manželství* vstupovat vždy *zvláště* z lepších vrstev společnosti, byli vychovávaní odděleně. Dívka musela do *manželství* vstupovat vždy jako panna (jinak byla její „hodnota“ menší a ženich mohl požadovat vyšší *věno*). Pokud byli svobodní lidé přistěžení při milostných hrátkách, bývali přísně trestáni (**pranytím** či jinak). To vše samozřejmě platilo jen pro vyšší vrstvy společnosti – panovníka, šlechtu a měšťany. Čím chudší lidé byli, tím více měli mladí lidé svobody v erotice (zatímco neurození mladíci získávali záhy první zkušenosti s ženami, z deníků mladých renesančních šlechticů víme, že někteří přicházeli o panictví až kolem svého dvacátého roku).

Omezení erotiky svobodných lidí vycházelo ze zásady, že potomek musí být legitimní (tedy výhradně *zrozený „z manželského lože“*). Pouze legitimní potomek měl nárok bez problémů dědit.

Svatby dohadovaly svým dětem rodiče (pokud zemřeli, pak poručníci). V panovníckých rodinách šlo vždy o politickou hru a sňatkem děti se potvrzovalo spojení. V šlechtických, měšťanských a většinou i venkovských rodinách šlo při výběru partnera pro dítě především o majetek. Obvykle se uzavíraly svatby mezi dětmi zhruba stejného postavení a majetku. Běžné se však uzavíraly i svatby „nerovné“ (ovdovělá majitelka řemeslnické dílny s mladým tovaryšem, bohatý starší muž s chudou, ale krásnou dívkou).

Nevěsta musela obdržet věno (dcery panovníků území, dcery šlechticů a měšťanů truhlu peněz nebo právo zdědit po rodičích veškerý majetek, pokud neměly bratra). Právě výši věna se řídili rodiče ženicha, dříve než dávali ke sňatku souhlas. Bez rodičovského požehnání byla svatba nemyslitelná a podle církevních pravidel neplatná. Svatbu vždy provázely okázalé hostiny a zábava (zvali se kejkliři, *hudebníci* apod.).

Světlice

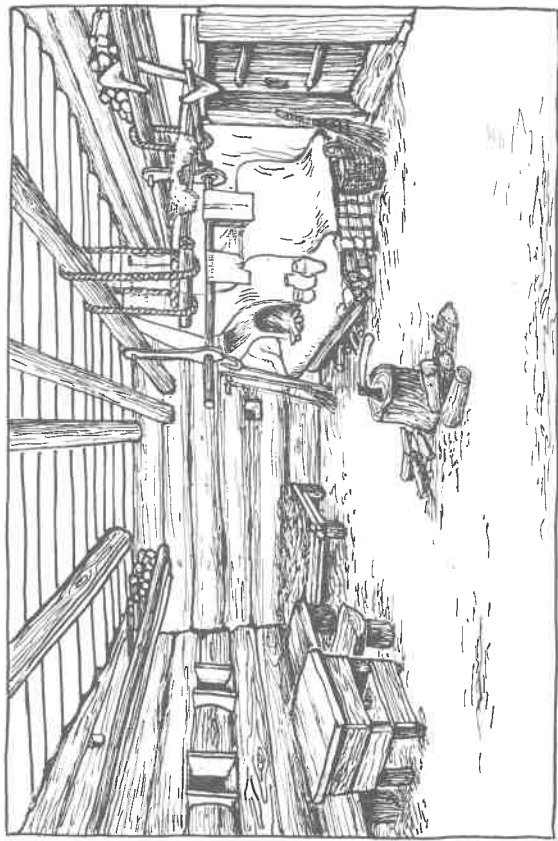
O tom, jak vypadaly místnosti, v nichž lidé ve středověku žili, víme velice málo. Pokud se dochovaly ojedinělé kusy nábytku (nebo jsou na dobových iluminacích), netušíme, jak byl nábytek v místnosti rozmístěn, jaké doplňky k němu lidé měli apod. Jisté však víme, že doma trávili mnohem méně času než dnes my. Pod střechu se uchýlovali jen na noc a za špatného počasí. Z toho lze odvodit, že se zařízení obytných místností zvláštní péče nevěnovala. Výjimkou byly reprezentativní sály panovníka a šlechty, později místností na radnicích a světlicích, v nichž přijímali hosty bohatí měšťané.

Slovo světlice pochází zřejmě z renesance. Ve středověku se obytné místnosti říkalo *jizba*, nebo *komora*. Původně bylo **topeniště** obrácené ústím do jizby, kde se také vařilo. Kde hoří otevrené *ohniště*, je samozřejmě popel a špína. Proto se užíval nezdobený nábytek. Teprve se změnou topeniště (*pec* se otáčí tak, aby ústila za zdí jizby), se místnost mohla stát čistou, světlou, tedy světlicí.

Výbavení obytných místností tvořila ve středověku obvykle jen **truhla** na šaty a další osobní věci, **stůl** s **lavicemi** (stával v rohu), **pec** (u ní na stěně zavěšená police na nádobí) a **lůžko**. Tak bydleli středověcí měšťané. Lidé na venkově měli své jizby ještě prostší. V šlechtických interiérech stály **krby** (a později kachlová *kamna*), kromě vybavení základním nábytkem se důraz kladl na výzdobu – na stěnách visely zbraně, někdy jednoduché **tapisérie**, okna se zaskívala **vitrajemi** a na zem se kladly kožené **ulovené zvěře** (někdy i v několika vrstvách, aby izolovaly chlad od podlahy).

V renesanci se kachlová *kamna* začala běžně objevovat i v měšťanských domácnostech, na vesnicích zase byly běžné vylepšené typy *pecí*, což ve výsledku zcela změnilo charakter obytné místnosti – světlice. Nábytek bylo možné zdobit řezbou nebo malbou, na stěnách se objevují obrázky, začal se používat textil (*ubrusy* apod.). Přesto však zůstalo zařízení světlic skromné, lidé je nikdy neplnili zbytečným nábytkem a věcmi.

312

Venkovská světlice

Šatlava

Trest vězení ve středověku původně neexistoval z prostého důvodu – nikdo nebyl ochotný žít zločince. Proto měla vězení jediný smysl – udržet pod zámek zločince do doby vynesení rozsudku. Pak vedla cesta buď na *popravistiště*, nebo byl vykomán jiný test (bití, vypálení cejchu, useknutí ruky apod.) a následovalo propuštění. Změnu přineslo až městské soudnictví, které začalo vězení užívat i jinak. Krátkým vězením potrestalo za drobnější přestupky své měšťany (krátkodobé uvěznění znamenalo hanbu stejně jako postavení na pranýři). Do vězení se také zavírali dlužníci do doby, než zaplatí.

Vězenské prostory na hradech se nazývaly *hládomorna* (to je romantické označení z 19. století). Mučení hladověním se považovalo za nekřesťanské. I když vězni dostávali špatnou stravu, nároky na jídlo měli vždy. Je znám jediný případ, kdy panovník nechal zločince zemřít ve vězení hladu (v polovině 16. století to byla manželka kartéžského purkrabího, která byla obviněna, že se koupala v krvi mladých panen, stejně jako později čachtická paní).

Původně se věznilo ve *sklepeních*, věžích, dokonce i v různých hospodářských přístřešcích. Teprve v renesanci se začala především ve městech budovat zvláštní vězení. A protože se ve vězení mohl nakrátko octnout i jinak ctihodný měšťan, zřizovala se vězení dvojí – spodní (zadní) pro těžké zločince, a mnohem lepší horní (přední) pro měšťany. S touto myšlenkou přišli poprvé pražští *konšelé* roku 1411, po husitských válkách je napodobila i ostatní města. Zatímco ve spodním vězení bývali zločinci spoutáni řetězem nebo seděli v *kládě* v horním se měšťané polybovali volně (dokonce mohli libovolně přijímat návštěvy a služebné jim nosily jídlo a pít).

Pojem šatlava se objevuje v renesanci, kdy se úřad rychtáře dostává pod pravomoc městské rady a vězení se budují přímo na *radnicích*. Protože provoz stál peníze, v některých městech se o ně příliš nestarali (v jedné stížnosti se píše, že rabštejská šatlava byla tak zanedbaná, že z ní zločinci utíkali v celých zástupech).

Šenk

Šenkem se původně označovalo právo prodávat *pivo*, které bývalo vázáno jen na některé domy (*právoúdréčné* či *šenkovní*). Šenk byl původně totéž, co dnes prostý *výčep*, ale záhy začali šenkýři podávat i jídlo. Pivo čepoval (šenkoval) někdy sám měšťan, ale častěji si najímal „šenkéte“. V polovině 14. století bylo šenkýřů v Praze tolik, že založili bratrstvo. Šenkýři platili poplatky měšťanům z každého vyšenkovaného *stádu*.

Činnost šenků kontrolovala městská rada. Existoval řád, který stanovil, v kolik hodin se šenk musel věčer zavírat (aby křik opilců nerušil sousedy). Rovněž se dohlíželo, aby šenkýři čepovali správnou míru. Roku 1390 vydali pražští *konšelé* nařízení, aby nádoby na pítí měly cejch (keramické) či zatlučený hřebík (dřevěný), kam až se musí pivo nalévat. Šenkýři, který měl od města pronajaté právo šenku, zaměstnával i několik lidí. Ze stížností víme, že se za povoláním šenkýřky často ukrývala *prostitutka*. Do šenků se také stahovali lidé žijící na okraji společnosti. A protože i šenkýři bývali často lidé, kteří na dodržování *zákonů* příliš nedbali, vydali pražští *konšelé* roku 1503 nařízení, že živnost šenkýřskou může získat jen ten, kdo ukáže „list svého zachování“ (potvrzení, že na předchozím místě nepůsobil žádné problémy).

Nad vrata domu, kde se šenkovalo pivo, se věšel slamený věchec nebo věnec ze zeleného chvojí, ozdobený barevnými stuhami. Pro šenkovní místnost existovala řada názvů – *pivna*, *pivnice*, *pivtina*, šenkovna, hostěnice, hospoda aj. Vybavení bývalo prosté. *Jízba* měla obvykle hliněnou udusanou podlahu. Stály zde dva nebo tři *stoly s lavicemi* a na stěnách visely nádoby na pítí – *konvice*, *korbely*, *holby*, *žejdlíky*. Pivo se přinášelo ze *sklepa* v plechových konvicích a stavělo se do škopků se studenou vodou a ledem, aby se ochladilo. Nalévalo se plechovými odměrkami (žejdlíky). Útrata se obvykle planila do misky. Pokud chtěl host přenocovat, lehl si prostě na stůl nebo na lavici. V každém šenku bývala *pec*, která vyráběla *jízbu*. Pokud přišel host zmoklý, mohl se svléknout a usušit (často se prý lidé svlékali donaha).

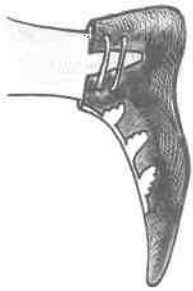
Škorně

Škorně jsou v obecném povědomí typickou středověkou obuví, ale nebyly jedinou. Běžným staročeským označením byly *postoly* (v kronice Hájků z Libočan se název Postoloprty odvozuje ze slov „postoly prtati“, tedy spravovat obuv; ve skutečnosti je jméno odvozeno z latinského *Porta apostolorum*). Ve staročeských kronikách se objevují i škrbály, krpce, třevíce aj. Škorně uvádí staročeský slovník jako obecné označení pro obuv.

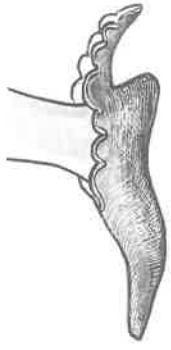
V raném středověku přezívala antická tradice nošení *sandálů*, které se volně ovazovaly kolem lýtek. Slované nosili *krpce* pletené z lýka (obvykle prostý lid), lepší obuví byly *sřevíce* (pro urozené vrstvy). Románské sřevíce bývaly černé, měly úzkou špičku a sahaly nad kotníky. Podobné známe i ze 13. a počátku 14. století. Se vznikem měst se objevují specializované řemeslníci – *ševci*. Zatímco obuv prostého lidu se nijak neměnila, bohatí začali nosit velice nákladnou obuv (zdobené vázané bory typu sandálů). Na počátku 14. století se objevily později nesmírně módní *zobákové bory* („škorně s dlouhými nosy“). Bývaly z měkké kůže, úzké a velice těsné, prodloužené do dlouhé špiče (byla až třikrát delší než chodidlo). Špičky se vycpávaly koudelí a zvedaly se vzhůru. Aby špiče dobře držely, někdy se jejich konce přivazovaly ozdobnou šňůrkou k holením nebo k pasu. Tato módní a nesmírně nepohodlná obuv se přestala nosit až koncem 15. století. Pro chůzi venku se na ploché a měkké bory nazouvaly přezůvky (*trepley, pantochy*) – dřevěné nebo kožené podrážky s mírně protaženou špičkou, které se ovazovaly přes nárt koženým páskem (někdy zdobeným *malbou*).

Kromě škorní se objevuje také obuv označená jako *bory*. Šlo o uzavřenou obuv z kůže, sahající nad kotníky. Z měkké kůže se šila obuv, již se říkalo *sčtbař, štrval*. Ani v 16. století se bory podstatně neměnily, protože v renesančním oděvu dbali lidé hlavně na to, aby měli nákladně zdobené *punčochy*. Bory byly nenápadné, bez podpatku, vpředu zašpičatělé nebo kulaté. Pro jízdu na koni se nosily vyšší holínky.

Gotická obuv

Kotníčková bota

Bota s vykrajovanou ozdobnou patou

Bota s dlouhým zobancem

Tkaní

Plátno je jednoduchá tkanina. Vzniká tak, že se z nití napne osnova a ta se napříč proplétá druhou nití (zvanou útková). Niti se kříží střídavě vrchem a dolem. Těto nejjednodušší vazbě se říká plátnová. Pokud se niti kříží nepravidelně, vzniká keprová vazba, která je základem pro tkaní náročnějších tkanin (atlasových aj).

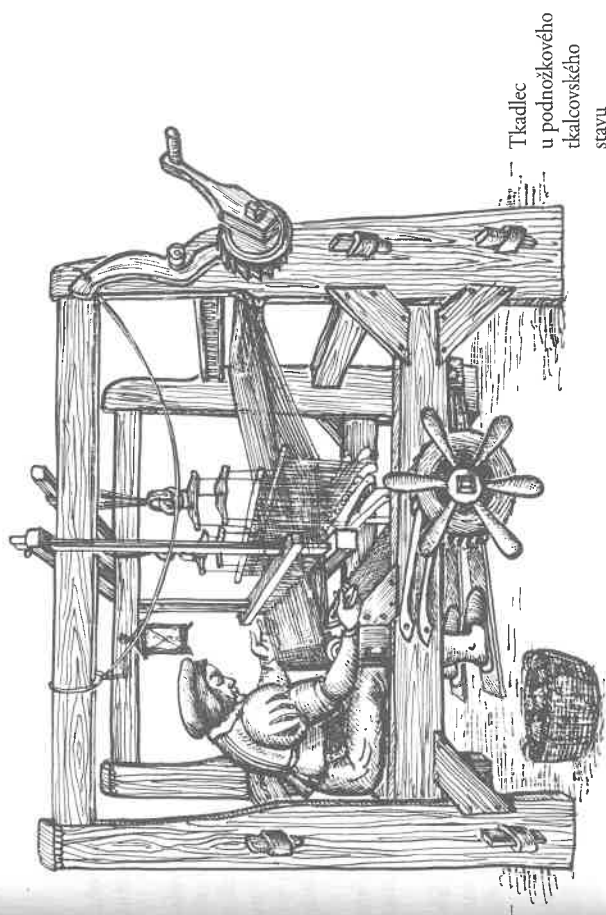
Slované v době hradištní tkali plátno na svislých rámcích různé konstrukce. Nejprimitivnějšími byly propletačí rámy, které měly asi 2 metry nad zemí upevněný trám, z něhož byly spuštěny niti (dole zatížené osnovním závažím – obvykle kuželovitým kamenem s orvořem u špičky). Útek se protahoval pomocí velké dřevěné jehly a přirážel se kostěným hrábenem. Vylepšený proslupový stav byl vybaven listem, jehož pohybem se odklonila v osnově každá druhá nit, tím vznikla po celé šířce tkaniny mezi nitěmi mezera (prošlup), již se dala jedním hodem protáhnout jehla s útkem.

Zřejmě již ve 13. století se objevily vylepšené ležaté podnožkové *tkalcovské stavy*. Niti osnovy rozdělávaly dva lisý ovládané šlapáním, což nesmírně zrychlovalo tkaní. Prošlupem se prohazoval dřevěný člunek s útkovou nití. Později se začalo užívat více listů, což umožnilo tkát složitější keprové vazby (podobný stav je doložen roku 1519 na rožmberském panství). Ležaté stavy se užívaly při tkaní plátna až do 19. století.

K tkaní se původně užívala lněná a konopná příze, již ve 14. století se do českých zemí dovážela také tuřecká *bavlna* (v kombinaci se lnem se z ní tkala látka *barchet*).

Na stavu se také tkala vlněná látka, která se pak ve *válše* upravovala na *sukno* (namočila se do vody a tlouklo se do ní dřevěnými palicemi, které látku plstily).

Počátky tkalcovských cechů v českých zemích sahají do konce 14. století (roku 1382 v České Lípě, 1387 ve Svidnici, 1403 v Olomouci). K nebyvalému růstu tkalcovských cechů došlo v 16. století, kdy se začalo plátno ve velkém vyvážet do ciziny (v horách se stovky lidí živily *předením* příze pro potřeby *tkalců*).

Tkadlec
u podnožkového
tkalcovského
stavu

Tortura

Před soud mohl být ve středověku postaven jen zločinec, který se přiznal. Protože způsobů jak zločince uvědomit bylo málo, ve sporných případech se při dokazování viny původně užíval *boží soud (ordál)*, později se při výsledku praktikovalo *mučení* neboli tortura. Prvé zmínky o provádění tortury v českých zemích jsou z konce 13. století. S mučením začaly podle italského vzoru nejprve královské soudy. Záhy ho převzalo i městské soudnictví a tortura se rychle ujala. Ve 14. století se mučení považovalo za běžný způsob při vyšetřování. Užívalo se v případech těžkých zločinů, kam patřily vraždy, loupeže, krádeže, zhásvání, zrada panovníka, ale také *pytláctví*, čarodějnicví, znásilnění, penězokazecství, a dokonce i manželská nevěra.

Až do 18. století nebyly pro provádění mučení stanoveny žádné zásady a každý *kat* mohl mučit podle svého. Nejčastěji se užívalo drcení prstů (pomocí *palčevnice*) či nohou (nasazením *španělské boty*), natahování na *žebřík* a pálení ohněm. Mučit se nesměli lidé urození, pokud k tomu nedal výslovný souhlas panovník. Teprve v letech 1707–1708 určuje *zákoník Nové útrpné a brdební právo* zásady mučení. Torturu zrušil roku 1787 císař Josef II.

Mučení a popravování prováděl vždy kat. Katové bývali považováni za osoby „smížené cti“, nesměli se volně pohybovat mezi lidmi a sídlili mimo městerské hradby. Za svou práci však bývali dobře placeni a někteří kati byli velice zámožní. Zatímco katovi pacholci bývali lidé neurvalí, katové měli často vzdělání. Museli umět psát a také ovládali základy anatomie lidského těla, což bylo pro jejich povolání nezbytné. Nejznámějším českým katem je Jan Mýdlář, který žil v první polovině 17. století. O jeho životě víme ze zápisů, které si pořizoval.

Tovaryš

Řemeslnickým mistrem se člověk mohl stát až po řádném vyučení. Když chlapec vstoupil do učení, stal se *učedníkem* (za práci nic nedostával, obvykle ještě za vyučení platil mistrovi náklady za byt a stravu). Učil se řemeslu tak dlouho, až mohl předstoupit před mistry cechu a složit tovaryšskou zkoušku (za ni se platil poplatek cechu). Tovaryš musel ovládat všechny základní techniky svého řemesla. Po složení zkoušky dostal tovaryš od cechu osvědčení, které ho opravňovalo odejít z města, aby získal u jiných mistrů další zkušenosti. V praxi se ovšem podobně získávání zkušeností uplatňovalo jen u řemesel, která měla umělecký charakter (tovaryši odcházeli na zkušenou k německým zlatníkům, *pasířům* apod.). U většiny běžných profesí tovaryši odcházeli jen do nedalekého okolí (jen výjimečně došel ve středověku tovaryš z Čech až na Moravu), často dokonce zůstávali tam, kde se vyučili. Tovaryš dostával od mistra kromě bytu a stravy i nevelkou mzdu. Postavení tovaryše bylo ve středověku mnohem lepší než postavení nekvalifikovaného *nádeníka*. V některých renesančních městech měli tovaryši dokonce svá bratrstva, která hájila jejich zájmy proti mistrům. Z poplatků, které tovaryši platili, se vyplácely podpory v nemoci, bratrstva také organizovala různé zábavy a slavnosti. Protože tovaryši bydleli u svých mistrů, nesměli se ženit. Někteří bývali často velice zruční a práci dokázali zastat zcela sami. Proto bylo snem každého tovaryše stát se mistrem.

Každý cech stanovoval počet mistrů ve městě, aby se všichni užívali. Teprve když některý zemřel nebo se odstěhoval, mohl jeden z tovaryšů povýšit. Podmínkou však bylo, že měl svůj dílnu a dílnu. Mezi mistry se proto dostávali obvykle tovaryši, kteří byli syny řemeslníků a po otci zdědili dílnu. Chudý tovaryš se mohl stát mistrem jen v případě, že se oženil s vdovou po řemeslnickém mistrovi, která dům a dílnu měla (ale jako žena nesměla dílnu řídit). Mnoho nemajetných však až do smrti zůstávalo pouhými tovaryši, což někdy vyvolávalo ostré spory a dokonce vzpoury.

Tvrz

Zatímco středověké hrady se stavěly z kamene, existovala i menší opevněná sídla, jimž se říká *hrádčky* (opevněné převážně *valy* z hlíny a dřeva). Kromě nich se objevují opevněné *dvorce ve vesnicích*, nazývané *tvrze*. Přesné rozdělení, co byl hrádek a co „jen“ tvrz, však neexistuje. A nebylo úplně jasné ani středověkým písařům, kteří často označovali opevněné sídlo na kopci jako hrad, ale v rovině ho nazývali *tvrzí* (a to i v případě mohutné opevněného hradu s předhradím). V 15. století pak šlechtická sídla v rovině začali nazývat zámek.

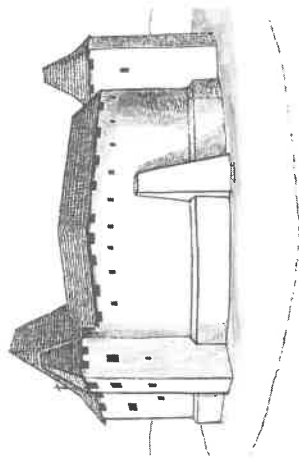
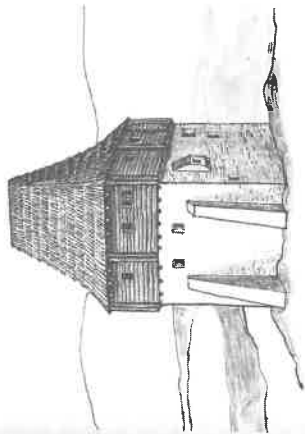
Ve 13. století se v českých zemích šířil ideál *rytíže*, který sjednocuje šlechtickou vrstvu. Rytíři získávali *erby*, ti bohatší si stavěli *hrady*, ti chudší a méně vlivní *hrádky* a *tvrze*. Již v této době se formuje skupina vysoké šlechty (později *panský stav*) a nižší (*stav zemanský*), který však byl velice početný. Snad proto nemá počet českých středověkých *tvrz* v Evropě obdoby.

Obdobím rozkvětu výstavby *tvrz* je 14. až 16. století. Nejstarší *tvrze* zřejmě vznikaly na místě *dvorců*. Stávaly buď na okraji nebo uprostřed *vesnice*. Aby majitel *tvrze* zlepšil obranné možnosti, vybíral si (pokud to krajina umožňovala) pro *tvrz* místo, které chránila voda. Pokud byla poblíž *řeka*, její voda se svedla do *příkopů*. Další možností bylo postavit *tvrz* v nejnižší položené části vsi u *rybníka*, jehož vodou se v případě nebezpečí zatopilo okolí *tvrze*. Některé *tvrze* měly dokonce mohutné opevnění s dvojitými *příkopy* a *valy*.

Prvním typem byly *tvrze* s jedinou *věžovitou* volně stojící stavbou, obehnanou dokola *valem*. Druhým byly *tvrze*, které měly po obvodu další stavby (*věžovitou* bránu, kamenné *hospodářské budovy*), přičemž hlavní obytná stavba byla součástí tohoto opevnění. Třetím typem byly *tvrze* s rozvinutou *obvodovou* zástavbou, jejíž stavby byly spojené tak, že z vnějšku vytvářely souvislou *hradbu*. Obytné stavby bývaly většími kamenné, v 15. století se upouštělo od *hlíněných valů* a *tvrze* měly kamenné *hradby* (někdy i s *achozey*).

344

Rekonstrukce věžovité tvrze
Zrůbek u Sedčan ze 14. století

Rekonstrukce tvrze s obvodovou zástavbou
Martince u Votic

Zvon

Zvonáři patřili spolu s *komáři* (ti odlévali cínové *holby* a *konvice*) a puškaři do úzkého okruhu kovoliteckých řemesel. Odliš zvon vyžadovalo nejen technické znalosti, ale také spoustu zkušeností, které si zvonářské rody předávaly z generace na generaci. Zvony se odlévaly ze speciální slitiny do forem. Forma na středověký zvon se skládala z několika částí (jádro, rubáš, plášť, koruna), neboť se celý kus včetně vrchních závěsů musel odlít najednou. Ty největší zvony se obvykle odlévaly do forem zapuštěných do země. *Zvonovina* je speciální druh bronzu, jehož základem je slitina mědi s vysokým obsahem cínu (zhruba 20 %). Především složení slitiny bylo tajemstvím, které si každý mistr chránil, protože na něm závisela kvalita zvonu, aby jasně zněl. I zkušenému mistrovi však někdy zvon pukl.

Nejstarší zvony, doložené v západní Evropě v 9. a 10. století, zhotovovali **benediktini** na základě antických zkušeností. Tyto zvony byly malé a mniši je zhotovovali nejen pro svůj klášter, ale i pro další církevní zájemce (zkušenoého zvonáře si kláštery půjčovaly). Se vznikem měst a výstavbou nových kostelů roste od 13. století potřeba zvonů. V té době se zvonářství stává městským řemeslem.

V českých zemích se v době románské užívaly zřejmě i zvony kované (v pramenech označované jako „plecháče zvonivé“). Již v 11. století se však ojediněle objevují zvony lité, vyráběné v klášterních dílnách (Břevnov, Sázava). Ve 13. století byly zvony ve věžích všech významnějších kostelů. Nejstarší dochovaný zvon v českých zemích je z roku 1286 (původní umístění není známo, snad někde na severozápadu země). Další zvony jsou z počátku 14. století (Beněšov, Havlíčkův Brod). Nejstarší moravský zvon z roku 1370 je v Nášiměřicích.

Nejstaršími českými středověkými zvonáři byli Bartoloměj Berounský (v Praze), rod Ptáčků (v Kurné Hoře) a Žáčků (v Hradci Králové). Každý zvon měl na pláští nápis (věnování, modlitbu, jméno donátora, datum apod.) a také signaturu zvonáře, protože zvon byl v té době považovaný za vrcholné umělecké dílo.

